

A szellemi lények problémája.

I. A szellemi lények problémájának metafizikai és természet-tudományi mérlegelése.

II. A szellemi világ a kinyilatkoztatás fényében.

1. A közvetett út. 2. Az oksági elv. 3. A mechanisztikus világ-kép. 4. Az új fizikai világkép. 5. Az idea megvalósulási principiuma. 6. A szellemvilág. 7. A teremő Isten. 8. A fizikai világ kétrétégűsége. 9. A szellemi lények. 10. A „véletlen“. 11. A „természet“. 12. A szellemi lények biológiai tevékenysége. 13. Céljaik. 14. Jellemzésük.

I.

1. A szellemi világ felé közeledésünket egy rezignált belátásnak kell megelőznie: ez a közvetlen hozzáférhetetlenség megfellebbezhetetlen tudata. Hiszen még legközelebbi hozzátartozóinknak, feleségünknek, gyermekünknek sem ismerhetjük meg közvetlenül a lelkét, hanem szellemi bensőjüket a külső által való megnyilatkozásán keresztül tanulmányozzuk, szóval a szellemet a legáltalánosabb értelemben vett objektíválódása segítségével kutatjuk. A szellemi valóság megismerése lényegében véve: bonyolult visszakövetkeztetési folyamat. A műalkotást magát, a szobrot, a festményt vizsgálgatjuk, hogy az általa kifejezésre juttatni kívánt eszmét megérthessük: az eseményeket, a tetteket nézzük, hogy az őket megvalósító szándékot fedezhessük fel.

Ezek a kézenfekvő tények már magukban véve is elegendők lennének megmagyarázni azt a korunkat oly általánosan jellemző tudományos tartózkodást, mellyel gondolkodóink a szellemi lényekre való mindennemű utalással szemben viselkednek. Ez a kor köztudomásszerűleg az anyagnak, a matériának a kora. Nem filozófiai szempontból vett materializmusra célok most, hanem a gondolkozásnak fél úton való megrekedésére. Minden valóság megértésünk — leszámítva az intuiciót — a tényekből, az adottságból indul ki. Az a fatális eset történt az utolsó két évszázad emberével, hogy a konkrétum oly érdekesnek bizonyult, hogy egészen beléfeledkezett. Eljátszott vele, mint a kis gyermek egy más céllal

kezébe vett tárggyal s közben elfelejtette, hogy mit is akart elkezdni vele. Ez a belefeledkezés az anyagba annál könnyebben sikerült, mert a vele való foglalkozás igen hasznosnak bizonyult: uralomra tettünk szert felette s megalkottuk technikai civilizációnkat.

Elérkezett és most van itt az ideje, hogy folytassuk a megkezdett utat. Ki kell deríteni, mi van az anyag mögött, mi hozta létre a tényeket, mi mozgatja — idézi elő az eseményeket, szóval milyen az objektívum, a mindenség külső arculata mögé rejtett benső szellemiség. Azonban addig el sem indulhatunk, amíg a belsőt a külsővel, a szellemet az anyaggal összekötő kapcsolatnak elvi részét nem tisztáztuk. Kétségtelen ugyanis, hogy a világmindenség struktúrájához tartozik az a principium, amelyik a szellem objektíválódását, a belső rejtett eszméknek s gondolatoknak az anyag változásai-ban történő megnyilatkozását szabályozza. Önmagunkat megfigyelve percenként éljük át: valamit akarok és az megtörténik. A belső szellemi szándék, a lelki állásfoglalás cselekedté válik s úgy görgeti maga előtt az anyagot, mint a rohanó hegyipatak sodra a belédobott fatörzset.

2. Kitzótt feladatunk nagysága, sokrétűsége nem enged meg kitéréseket. Epp ezért azonnal kijelentjük: az említett principium az oksági elv. Kauzalitás alatt tehát nem valami kézzelfogható konkrétumot értünk, hanem egy olyan szellemi természetű principiumot, mely a fizikai folyamatokban s a gondolkodásban egyformán érvényes és éppen érvényességében létezik. A dualisztikus mindenség két alapelemében, az anyagi és a szellemi világban egyformán érvényes principium magától értetődő természetességgel fűzi egymáshoz a kettőt, vagyis ami a szellemi világban elkezdődik, a materiálisban tovább folytatódik.

Mindazonáltal tévedés lenne az okságnak ilyen értelmzésével megelégedni, mert nem elég ennek érvényességében gyökerező valóság voltát felismerni. Ezt a valóságot mi emberek nem fogadjuk be passzív módon, hanem éppen emberi mivoltunkból fakadóan szabadon értelmezzük. Vagyis a kauzalításra is érvényes az igazság és a valóság filozófiai problémája. Mert, mint ahogy régtől fogva tanítják, kétféle valóság van: a tőlünk függetlenül létező, meg az általunk megismert, szóval a „számunkra“ létező valóság, — azután kétféle igazság van: az igazi, az abszolút és az általunk felfogott igazság, — úgy fűzhetjük tovább a gondolatot az oksági elvre vonatkoztatva, hogy kétféle okság van: a mindenségben érvényes valóságban létező és a mi felfogásunk, emberi értelmezésünk szerint való.

Ennek belátásával egyszerre kiderül az emberiségnek koronként változó állásfoglalása a szellemi világgal szemben,

vagyis a szellemi világ létezésének, elméleti és gyakorlati jelentőségének megítélése mindig a korszellem kauzalitás értelmezésével párhuzamos. Mielőtt tehát tulajdonképpeni feladatunkhoz hozzáfoghatnánk, az oksági elv különböző értelmezési típusai felett kell seregszemlét tartanunk. Röviden és vázlatosan összefoglalva háromféle értelmezésnek kell jelentőséget tulajdonítanunk:

1. A természetes józan ész értelmezése szerint a világ-mindenség történései hosszabb-rövidebb okozati láncokat képeznek és ezeket élőlények, vagy emberfeletti szellemek indítják el. Az okozati láncok mechanikusak, determináltak; az okozók szabadok, felelősek és szellemileg befolyásolhatók.

2. A materiálizmus a kauzalitást determinisztikusan értelmezi. A világfolyamat egyetlen oksági láncot képez, mely vakon, kezdet és vég nélkül, szükségszerűen gördül le.

3. A modern fizika felfedezései bebizonyították, hogy a térben és időben előzmény nélküli indeterminált események következnek be és ezek új oksági láncolatokat indítanak meg.

Már az első felületes pillantás is meggyőz arról, hogy az oksági elv első és harmadik értelmezése azonos. Mind a kettő szabad, indeterminált első okok által előidézett, mechanikusan legördülő rövid oki láncokat tételez fel és ebből kifolyólag mindkét világkép egy olyan pluralisztikus mindenséget lát, melynek rendje a szabad tényezők statisztikai egybehangolódása lévén, a szellemi szabadságnak, kezdeményezésnek és felelősségnek tág teret nyit.

3. Egészen bizonyos tehát, hogy a XIX. század gondolkodói ameddig összhangban akartak maradni a természettudományok felfogásával, kísérletekkel igazolt eredményeivel, addig a leghatározottabban vissza kellett, hogy utasítsanak minden célzást az immateriális világra. A fizika megfellebbezhetetlen határozottsággal jelentette ki, hogy a világmindenség anyagból, erőből, valamint ezek kölcsönhatásait, változásait szükségszerűen megszabó elsődleges és egyetemes érvényű természeti törvényekből áll. Maga az anyag változatlan atomokból áll és minden változás erőközpontokra ható erők folyamánya. Minthogy pedig pontokon más változás nem képzelhető, mint közeledés és távolodás, következésképp a pontokra ható erők csak vonzó és taszító erők lehetnek. A világtörténet minden mozzanata tehát a háromdimenziós euklideszi tér színpadán zajlik le, a szereplő színészek, az atomok mechanisztikus játékával.

Ezzel a fizikai világképpel párhuzamos volt a filozófia monisztikus felfogása. Teljesen mellékes, hogy a materiálizmusra, vagy az ideáлизmusra gondolunk, hiszen mind a kettő egynek tüntette fel azt, amit a mindennapos tapasztalás ketőnek mutat. *Descartes* kijelentésében szereplő „és“-t, hogy a

mindenség szellemből és anyagból áll, *Spinoza* óta „vagy”-gyal cserélték fel és a materialisták a szellemet az anyag mellékterméke, illetve az idealisták az anyagot a szellem valamiféle depotenciozása gyanánt tüntették fel.

A fizika mechanisztikus és a filozófia monisztikus felfogásának keresztüzében fenntarthatatlanná vált a többi tudományág vitalisztikus és szellemi iránya. Elméletek egész sora alakult ki, melyek a fenti felfogást saját munkaterületükre adaptálták. Elég közülük *Loeb* tropizmusaira, *Semon* engrammaira és *Fechner* pszicho-fizikai paralellizmusára utalni, hogy kiderüljön: miképpen szorult ki az élettanból az élet, a lélektanból a lélek, az emberből a szabadság, a felelősség, a kezdeményezni tudás, szóval a humánus méltósága. Ha pedig az élőlényeket a szükségszerűség rabláncára fűzött kis mechanizmusoknak kell tartani, melyek a vakon gördülő mindenség-gépezet részei, akkor komolyan meg sem kísérelheti senki, hogy szót merészellen emelni a tiszta szellemből álló létezők mellett.

4. A XX. század azután sorra döntötte a mechanisztikus-determinisztikus felfogás összes hadállásait. Ismét a fizika volt az úttörő. Az új felfedezések oly kérérlhetetlen határozottsággal rántották ki a talajt a kauzálitás egyoldalú determinisztikus értelmezése alól, mintha egyenesen jóvá akarták volna tenni, amit a természetes józan ész évezredes felfogása ellen vétettek. De nemcsak romboltak, nem kegyelmezve a csillogó teóriák légvárainak, hanem építettek is: az új fizikai világkép megalkotásával új és egészséges fundamentumot vetettek a modern biológiai és pszichológiai kutatás számára.

Napjainkban már általánosan elfogadottak, ismeretesek és ezért nem szükséges alaposabban megtárgyalni a *Planck*, *Schrödinger*, *Bohr* és *Dirac* nevéhez fűződő quantummechanikát, az *Einstein*-féle relativitás elméletét, *Heisenberg* bizonytalansági principiumát, az újabb kozmogóniai elméleteket, a másodlagos természeti törvények bevezetését és mindezek elméleti és gyakorlati konzekvenciáit. Ezért most megelégedhetünk annak konstataálásával, hogy az új fizikai világképből végleg kiszorult a szigorúan vett exakt természeti törvényeken alapuló zárt kauzálitás, a helyükbe állított valószínűségi törvények pedig nem szabják meg az elektronok, quantumok stb. szükségszerű és ennek következtében előre kiszámítható viselkedését, hanem különböző lehetőséget engednek meg nekik a jövőben. A mindenségben észlelhető törvényszerűségek mögött ezek szerint nincs semmiféle okszerűen működő mechanizmus, az indeterminált folyamatok előidézője a racionális gondolkozás szerint nem lehet egyéb, mint a semmi másra vissza nem vezethető bontatlan szimbólikus gondolati egység: a véletlen. Vagyis a fizikai jelenségek a véletlen

folytán létrejövő indeterminált folyamatokon alapulnak és csak a molekuláris folyamatok nagy száma miatt kapcsolódnak össze megfigyelhető törvényszerűségekké. Az egyes individuális folyamatok teljesen indetermináltak, a nagyszámúak pedig csupán csak statisztikai törvényszerűségek által determinálódnak.

Az új fizikai világkép a fizikai indeterminizmus elismerésével természettudományi fundamentumot vetett a szellemi indeterminizmus számára. Mert mint *Eddington* leszögezi: a fizikai világ indeterminizmusa elválaszthatatlan a szellemi világ indeterminizmusától. Ez a felfogás egy csapásra természetennyé tette a biológia és pszichológia kiszikkasztott munkaterületet. A most kialakuló organizmikus felfogás megfelel a filozófia dualisztikus felfogásának, mert az élőlényeket szellemi lélek és anyagi test szintézisének tartja: a modern pszichológiai irányok pedig az öntudatos „én” szabadságából, spontaneitásából indulnak ki. Mindent egybevetve harmónikusán egészülnek ki az egyes szaktudományi felfogások a modern filozófiai irányokkal és közösen biztosítják a kauzalitás azon helyes értelmezését, melyet a természetes józan ész kezdettől fogva intuitive jól sejtett és tegyük hozzá: sohasem tagadott meg.

5. Az oksági principium fűzi tehát egybe a mindenség két egymásból levezethetetlen alkotó elemét, a szellemi és az anyagi ősválóságot egységes egésszé, egyetlen univerzummá. A szintetikus folyamat mikéntje abban áll, hogy a szellemi valóságban jönnek létre az ideák és ezek az ideák a mechanikus kauzalitás láncban legördülnek, vagyis az egész kauzalitást az „idea megvalósulási principiumával” jellemezhetjük. Vegyünk egy példát. Mozdulatlanul ülök egy csendes tó partján s egyszerre az az eszmém támad, hogy követ dobok a vízbe. Amikor ez a szellemi elhatározás kellő intenzitásra jutott, akkor megvalósul. Agykérgem egyes mozgató ducsejtjei ingerületbe jönnek, az izgalom végig szalad a megfelelő idegpályákon, izomcsoportok összehúzódnak s ellazulnak, a kő a kezembe kerül, kinetikai lendületet kap, a vízbe repül, hullámokat ver fel, a vízgyűrűk csillapodó tendenciával lépnek egymás nyomába, míg belesimulnak a nyugalomba.

Egyetemes és általánosan ismert törvényszerű folyamat zajlott itt most le. A szellemi világ egyik önállóan kezdeményezni tudó, szabad individuális egységében, az én lelkemben kialakított egy idea s ez oly módon valósult meg, hogy a tehetetlen fizikai világmindenség egy jól kijelölhető helyén és pontosan meghatározható idejében, tehát „itt és most” fiziko-kémiai törvényekkel jellemezhető változást idézett elő. Ez a változás áttért a környezetre. A megmozgatott mole-

kulacsoportok, mint az elgurított billiárd golyó, beleütköztek másokba s kinetikai energiájukat átadva, maguk visszaestek eredeti mozdulatlan tehetetlenségükbe. A kezdeti energia mind nagyobb felületre szóródott szét s így végeredményben eloszlott, gyakorlatilag felismerhetetlenné vált, elméletileg a végtelen felé sugárzódik. Mint ahogy az Atlanti óceán európai partján bedobott kő előidézte hullámok interferenciájában nem lobban ki. Az oksági elv értelmében az idea az első ok — az aristotelesi proton kinun — s a nyomában legördülő mechanikus folyamat az okozati lánc.

Példánkat azonban még egyéb szempontokból is hasznosíthatjuk. Egészen más képet nyerünk ugyanis egy ilyen okozati láncból, ha belülről nézzük, vagy ha kívülről figyeljük meg. Belülről nézve, saját lelki átéléseimet mérlegelve, az egész: öntudatos elhatározásom spontán tette. El akartam dobni a követ: céljaimnak, szándékaimnak, indokaimnak megfelelően cselekedtem. Azonban az a mit sem sejtő fürdőző, aki engem a bokros domboldalon ült nem látott s az eldobott kő lármájától megrettent, vagy esetleg fájdalmas sérülést szenvedett: egy ránézve szerencsétlen véletlen szenvedő áldozata. Általános törvény gyanánt állíthatjuk fel, hogy minden esemény, belülről nézve, előidéző okozójának szempontjából mérlegelve, szellemi elhatározás szabad cselekedete, kívülről nézve azonban szerencsés vagy szerencsétlen véletlen.

Kimondhatatlan fontosságú ez az állítás! Mert ez az a szótár, melynek segítségével az egymás számára érthetetlen nyelven beszélő természettudós és minden idők természetes józan eszével gondolkodó egyszerű embere végre megérthetik egymást. Az előbbi ugyanis mindig kívülről nézi a dolgokat; az utóbbi viszont az intuíciónak elnevezett csodálatos szellemi szimpátia segítségével behelyeződik a cselekvő lény belső szellemi világába. A természettudós mechanikus folyamatok legördülését figyeli tehát meg s az okozatok egymásra következőségét ügyeli: a XIX. században nem is látott mást. Ma azonban, mivel a modern kozmogóniai elméletek a mindenséget tér-idő koordináta rendszerrel ábrázolják és arra a belátásra jutottak, hogy ennek minden pontján, tehát „itt és most“ olyan indeterminált új események következhetnek be, melyeknek következményeik lesznek a jövőben, anélkül, hogy előzményeik lettek volna a múltban: már az okkal — amelyik nem okozat, hanem a meginduló s mechanikusan legördülő kauzalitás láncolat első, tehát előidéző oka, — szóval már magával az okkal is számolni kényszerülnek. Ez azonban már az anyagi világ határán van, innen egy lépés még és a szellem világa tárul fel: ez azonban már nem a tények, nem a konkrétumok, tehát nem a természettudomány világa. A szaktudósnak nem lehet —

nem szabad elhagynia saját munkaterületét: nem tehet tehát egyebet, mint maga teremtetten szimbólumokkal barrikádozza el magát. Ez a szimbólum a „véletlen“. Mint *Eddington* világosan kifejti: ha olyasmi történik a világban, amit meg nem történtté tenni többé már nem lehet, az a „véletlen“ hatására vezetendő vissza, hatása a keveredés folyamatának felel meg és következménye az „esély“.

Ezzel szemben a természetes józan eszével tájékozódó ember sohasem elégszik meg az események konstataálásával, utólagos regisztrálásukkal, hanem elébük iparkodik vágni. Gyorsan végig fut az okozati láncon s megérkezve az első okhoz, intuíciója segítségével amögé kerül és egy csodálatos közvetlen szellemi kapcsolat segítségével előidézőjének szándékait tudakolja. Ez magyarázza meg, mint *Léwy-Brühl* munkáiból tudjuk: a primitív ember szemében egyáltalán nincs véletlen, hanem minden esemény szándékból, szellemi elhatározásból fakad. Saját erejének, képességeinek megfelelő kauzalitás-láncolatok előidézését embernek, állatnak tulajdonítja, az övét meghaladó természeti folyamatok megindítása jó vagy rossz démonok, szellemek, istenek műve.

Ez a felfogás egyébként a legújabb filozófiai irányokkal is párhuzamos. Így báró *Brandenstein* szerint az okság elvének helyes értelmezése döntő jelentőségű a természet és a valóság problémáinak megoldásában. *Gerencsér* fenti szerző legújabb munkájának bírálataiban kifejti, hogy: *Brandenstein* szerint az oknak az okozatnál végtelenül gazdagabbnak kell lennie *tartalom és tartam* szempontjából egyaránt. Azaz minden ok legalábbis potenciónalisán végtelen való, önálló szellemi szubsztancia. Így csak egyféle okság van, az úgynevezett *transzcendentális okság*. *Bergson* is kifejti, hogy filozófiai értelemben véve a természetben tapasztalható okozati láncok képezik a mechanikus kauzalitást, ennek előidézője mindig szabad szellemi ok s így ha véletlenről beszélünk is, azt olyan szimbólumnak kell tekinteni, mely mindig szándékot takar.

6. Mindaz, amit eddig felsoroltam, még bevezetés sem volt, hanem csupán csak egyszerű megindokolása annak, hogy a természettudományok mai állása, korunk filozófiai felfogása egyformán megindokolja a természetes józan ész sokezer éves felfogásának, megrendíthetetlen meggyőződésének komolyan vételét. Ezt a meggyőződését következőképpen jellemzi *Öesterreich*: „A primitív ember egyáltalán nem is ismer a természetben semmiféle törvényszerűséget. Az ő szemében minden esemény akarat eredménye, istenségek, démonok, az ősök szellemei vagy varázslat által feltételezettek. Ez okból kifolyólag nem is tesz soha semmit anélkül, hogy ezen felsőbbrendű lények kegyét ne biztosítaná magának, azután rosszakarataikat elfordítani ne iparkodna, vagy pedig varázs-

lattal törekszik cselekvéseinek sikeres eredményt biztosítani. Ilyen módon egész életét átjárják, úgyszólván minden cselekvését megelőzik vallási vagy varázslati tevékenykedések... Ennek megfelelően a sámánság is el van terjedve az egész világon. Szibériában éppúgy megtalálhatjuk, mint Dél-Ázsiában, az eszkimóknál is mint Afrikában.

A szellemi lényekben való hitnek az egész emberiségre való kiterjeszkedése olyan tény, hogy az empirikus és experimentális alapokhoz ragaszkodó pszichológia sem mehet el tudomásulvétel nélkül mellette. *Jung* határozottan figyelmeztet is erre, kifejtve, hogy: „szellemi természetű valóságok létezésének gondolata semmiképen sem új felfedezés, hanem éppen ellenkezőleg, az emberiség egyik legkorábbi és legáltalánosabb „vívmánya”: a szellem-világ konkrét létezéséről való meggyőződés. A szellemvilág különben sem volt sohasem olyan felfedezés, mint például a tűz készítése, hanem ez egy, a materialis világtól semmiben sem különböző, realitás megtapasztalása, vagy tudomásul vétele. Teljesen kétségbe kell vonnunk, hogy egyáltalán léteznének primitívek, kik „mágikus hatásokat” vagy „mágikus szubsztanciákat” ne ismernének. („Mágikus” csupán csak egy szó a szellemi számára.) Az is valószínű, hogy az összes emberek tudomással bírnak a szellemekről. A „szellem” egy pszichikai tény. Ahogy mi saját testünket megkülönböztetjük idegen testektől, ugyanígy különböztetik meg a primitívek saját lelküket az idegen szellemektől, ezeket idegeneknek és hozzájuk nem tartozóknak nyilvánítva. Az ő szemükben a szellemi lények külső észrevétel tárgyai, míg saját lelkük nem képezi külső észrevétel tárgyát.” *Bíró, Tn. W. Danzel, E. Dürkheim, Frazer, B. Gutmann, N. Söderblom, Vámbéri és G. Wobbermin* alapvető munkáiból megtudhatjuk, hogy bár a jelenleg élő primitívek lelki életét sem ismerjük kielégítően és így a távoli idők embereié még elrejtettebb, mégis bizonyosra vehetjük, hogy vallásaik istenhit, mitológia és mágia szétbogozhatatlan szövevényét jelentve, szellemi lények létezésének, realitásának és szabad tevékenységének megrendíthetetlen hitét, biztos meggyőződését zárják magukba.

A filozófia sem térhetett ki a szellemi lények realitásának ténye elől. *Schelling* a mitológiák kialakulását tanulmányozva kiemelte, hogy az ezekben szereplő szellemi lények egyáltalán nem az emberi fantázia alkotásai, hanem reális bizonyítékok, objektív tapasztalatok és élmények alapján ismertettek fel, vagyis: „pozitív reális hatalmak tevékenykednek”. *James* a görög istenek realitásával foglalkozik és azt a mai pszichológia megvilágításában is bebizonyítotttnak tartja. A legújabb kor francia metafizikusai is, *Vacherot, Ravaisson, Secrétan, Renouvier, Lachelier, Maine de Biran* és *Cousin*

megkezdette irányt folytatva — spiritualisztikus alapon állanak és pszichikus-szellemi teleologikus irányban kutatják a valóság természetét.

Míg a mitológiák és pogány vallások a szellemi lényeket isteneknek, tündereknek, démonoknak stb. tartják, addig a keresztény vallás a személyes Istenen kívül kizárólag csak angyalok létezését tanítja. Mint *Schütz* írja: Az angyalokról szóló tan *nem könnyű feladat* elé állítja a teológiai tárgyalást: teremtményekről van itt szó — „Vannak angyalok, azaz az embernél tökéletesebb szellemi valók.”

7. Megkezdhetjük végre tulajdonképeni feladatunkat. Ez az embernél magasabbrendű, teljesen szellemi, szóval immateriális lények tevékenységének vizsgálata. A célt elérő módszer pedig a természettudományi kutatási iránynak a természetes józan ész munkájával való poláris kapcsolatban hozása és egymást kiegészítő dinamizmusuknak filozófiai felülbírlása. Egyszerűbben: ki kell emelnünk mindazokat a kauzális láncokat, melyek a természettudományi felfogás szerint a véletlen szimbólumába torkolnak és azután a romlatlan intuíció segítségével mögéjük kell kerülnünk. Az okozatból visszakövetkeztetünk az okra, az okot ideának fogjuk fel, ezt mérlegelve iparkodunk tisztába jönni alkotójának, szóval elgondolójának szándékaival s szándékaiból azután természetét, vagyis szellemi mivoltát próbáljuk kiolvasni.

Legelőször a mechanikus kauzalitási láncolatokat kell csoportosítanunk. Itt minden további indokolás nélkül azonnal kikapcsolhatjuk az organizmusok által előidézetteket. Az élőlények mint okozók szintén szellemi képességeikkel indítják meg az esemény-sorozatokat, azonban ez a szellemi mivoltuk testükben immanens s így semmiféle nehézséget nem okoz szellemi mivoltunknak a test-lélek szintézisben való jellemzése és elkülönítése. A tiszta, az immaterialis szellemi világ felé fordítva figyelmünket egy újabb felosztást vihetünk keresztül. Ugyanis meg kell különböztetnünk az Istent mint legfőbb szellemi valóságot, mint ok nélküli okot a teremtet szellemi valóságoktól.

A keresztyénség csodálatos megújulását éli át napjainkban. A vallásos meggyőződés reneszánsza felment bennünket attól, hogy a keresztyén Isten-hitet taglaljuk és így teljesen elegendő röviden utalni arra, hogy korunk meggyőződése szerint az Istenség attribútumai közé tartozik a szentség és változhatatlanság. Ez annyit jelent, hogy csupán csak azoknak az oksági láncolatoknak megindítását tulajdoníthatjuk Istennek, melyek az erkölcsi síkon az abszolút tökélyt, az értelmi síkon az abszolút tudást mutatják, a történetben pedig az abszolút befejezettséget nyilatkoztatják ki.

Ennek a felfogásnak az észszerű alapjait megtalálhatjuk a modern fizika világképében. A fizikai mindenség egy sajátos kettős rétegzettséget mutat. A felszínen mutatkozó jelenségek a relativitástan értelmében viszonylagosak, a véletlen által előidézett indeterminált folyamatokból állanak s ezeket a másodlagos természeti törvények csupán csak a nagy számok törvénye alapján jellemzik. A mélyben azonban az abszolútum van (nem filozófiai, hanem fizikai értelemben véve), a bonthatatlan s megváltoztathatatlan alapelemek, melyeket az elsődleges természeti törvények, az ú. n. transzcendentális törvények szabályoznak.

Itt megint kezét nyújt egymásnak a modern fizika és a természetes józan ész. Ugyanis a primitív ember világképe szerint is kettős rétegzettséget mutat a mindenség: az örök változatlanok és a folytonosan változónak a keverékét. Természetesen a nyelvhasználat és korszellem a legkülönbözőbb módon jelöli ezt a kettősséget, abban azonban minden felfogás megegyezik, hogy a valóság teljességét átjárja és még a kezdetet is kettéosztja. A legtöbb teremtéstörténet szerint maga a teremtés is kettős, mert először teremtetett, vagy talán sohasem teremtetett, hanem öröktől fogva létezett, a világmindenség változatlan része és ennek a valamilyen „keveredéséből” teremtdött meg és teremtdízik folytonosan a meglévő mindenség. Ez a kettősség azonban nemcsak a világmindenség „anyagára” vonatkozik, hanem az azt fenntartó, alakító, talán éppen „keverő” isteneire. *Maeterlinck* írja, hogy az összes politheisztikus vallások istenei felett és megett áll a „Nagy Ismeretlen”, az abszolút, míg maguk az istenek egyszer „születtek” és változnak. A római és görög mithoszokból is tudjuk, hogy az istenek felett áll a végzet és a törvény s a káosz már születésük előtt megvolt és az ő szabadságuk és tevékenységük az emberekhez hasonlóan nem abszolút, hanem keretek közé szorított.

8. Az egyszerű ember világképét az antik bölcselők tették az emberiség közkincsévé és mivel bátran állíthatjuk, hogy a gondolat Európában görögül szólalt meg először, a tudományos világmagyarázat kezdeteit is az ő érdemüknek tudjuk be. A fizikai világmindenség kétrétegűségének és a változatlan alapelemek keveredésének gondolata többek munkájával fokozatosan öltött formát. A létező dolgok ősananyagból: vízből, tűzből, vagy pedig a közelebből meg nem határozott „apeiron”-ból folytonosan alakultak ki. *Anaximandros* azt hitte, hogy a világegyetem mint differenciálhatatlan tömeg kezdődött s ebből, az ellentétek különválasztása útján keletkezett mindez. *Anaximenes* úgy írta le a dolgok ősi állapotát, mint egy ritka tömeget, amely fokozatosan

széllé, felhővé, vízzé, földdé és kővé sűrűsödik. *Herakleitos* szerint minden dolog harccal születik és múlik el. „A változásnak, harcnak és kiválasztásnak ebben a hullámozásában csak egy valami állandó: a törvény. Ezt a rendet, mely minden dolog számára ugyanaz, nem Isten csinálta, sem ember, mindöröktől fogva megvolt és meg is lesz.“ *Anaxagoras* felfogása szerint minden látszó dolog az őanyag részecskéinek keveredéséből állt elő, ezek a részecskék maguk azonban örök időig változatlanok. A szemünk előtt lefolyó és a tapasztalásból közismert változás, szóval mindaz, amit keletkezésnek és elmúlásnak tartunk, semmi más, mint a keveredés és szétválás folytán előálló látszat. *Leukippos* és *Demokritos* pedig már teljes határozottsággal kimondották, hogy minden létező test az őanyag atomjaiból van felépítve. Az atomok oszthatatlanok, eltörhetetlenek, áthatolhatatlanok, de alakra, nagyságra és súlyra különbözők. Örök időktől fogva örök időig változatlanok. Azonban az üres térben különböző sebességgel mozoghatnak. Mindezekkel annyira megegyezik *Newton* véleménye, hogy érdemes szóról-szóra idézni: „Kezdetben Isten az anyagot szilárd, masszív, kemény, áthatolhatatlan, mozgékony részecskékből formálta ki... Ezek a részecskék oly szilárdak, hogy soha el nem törhetnek, sőt még meg sem kophatnak... A részecskék megváltozhatatlanságát igazolja az, hogy minden időben azonos természetű és strukturájú testeket alkotnak, mert ha eltörnének, vagy megkopnának, meg kellene a belőlük készült dolgok természetének változni... Az a tény, hogy a testek minden időben ugyanazoknak a törvényeknek engedelmeskednek és azonos strukturájuk, kétséget kizáróan igazolja, hogy elpusztíthatatlan és változhatatlan részecskékből kellett felépülniök.“

Az elmúlt évszázadok *Newton* és *Anaxagoras* elvi megállapításain semmit sem változtattak és a fejlődés csupán csak a részecskék pontosabb körülírásában és fokozódó felforrósításában nyilvánult meg. Az abszolútum, amelyik az anyag, erő, tér, idő végső részecskéiből s azok egymáshoz való viszonyát szükségszerűen szabályozó elsődleges természeti törvényekből áll: Isten műve. Ez az ú. n. elsődleges őskáosz, mely ellentétben a kifejezés szokásos értelmezésével, maga a rend, az organizáció teljessége. *Eddington* találóan a gyárból kikerült, elrendezett lapu kártyacsomagokhoz hasonlítja és a fellépő s tevékenységét megkezdő „véletlen“ a keveréshez hasonlóan működik. Az abszolút alapelemek keveredése idézi elő a másodlagos, az ú. n. valószínűségi törvényekkel jellemzett mindenség-felépítményt.

A modern fizika azonban nemcsak a keveredés miatt osztja ketté a mindenséget abszolútumra és viszonylagosra,

hanem a termodinamika második alaptörvénye értelmében is. Ennek, vagyis az ú. n. entropia-tételnek végiggondolása ahhoz a végső konkluzióhoz vezet, — szórul-szóra idézve *Eddingtont*, — hogy „Isten néhány billió év előtt megteremtette a Mindenséget és átengedte a véletlen játékának“.

9. A szellemi lények tevékenysége két jól megvonható határ közé tartozik. Az egyik: Isten megalkotta fizikai abszolútum s annak áthághatatlan törvényei; a másik: az élő organizmusok könnyen áttekinthető tevékenységének birodalma. Ugyanis az élőlények individuális lelkében önmagára eszmélő „én“ tevékenysége elvben megegyezik a szellemi lényekével: ideát, eszmét alkotnak és ezek az eszmék objektiválódnak, megvalósulnak. Az idea megvalósulási principiuma szimbolizálja a szellemi lények és az organizmusok tevékenységének elvi megegyezését, a rangbéli, hatalmi és képességbeli különbségük pedig a cselekvések minőségbeli különbségeit.

A szellemi lények tehát nemcsak rang szerint foglalnak helyet Isten és ember között, hanem tevékenységükben is. Célszerű ezért külön-külön tanulmányoznunk az isteni és az emberi tevékenységet s a két határral megvont keretbe azután már csak egyszerűen belé kell helyezni őket. Isten, mint szellemi lény ideát alkot, „kezdetben vala az ige, logosz, eszme“ mondja az Evangélista. Az isteni idea megvalósul. Ez a megvalósulás a teremtés s mint ilyen, egyszerre befejezett s tökéletes. *Spinoza* meghatározása illik ide, isteni idea és valóság egy és ugyanaz a dolog kétféle módon kifejezve. Tovább taglalva bölcséletileg az isteni tevékenységet elsődlegesen meglévő nem megszerzett, hanem primer tudást, abszolút hatalmat és képességeket, korlátlan szabadságot és tökéletes befejezettséget láthatunk benne.

Mindezeket maradéktalanul felfedezhetjük a fizikai világmindenség abszolútumában és a szerves élet fundamentális jelenségeiben. A mindenség végső elemeinek s törvényeiknek tökéletességét, tehát elsődleges tudással és hatalommal végrehajtott megteremtettségüket már láttuk. A korszerű biológia pedig napjainkban kezdi ugyanezeket a tényeket az általános életjelenségekben felismerni. Az élet megteremtése és fenntartása nem lehet próbálkozás s kísérletezés eredménye, nem alapulhat a tapasztalatokkal megszerzett tudáson, hanem minden tudásnak és teljhatalomnak feltételezését igényli.

Ezzel szemben az élőlény idea alkotása és megvalósítása egy szárnalmas lassúsággal felfelé kapaszkodó erőfeszítés. *Jennings, Wattson* a többi magatartástannal foglalkozó kutató megfigyelte és kísérletekkel bebizonyította, hogy az „én“ csalódásain s tévedésein okulva (trial and error) ala-

kítja ki környezetének legjobban megfelelő magatartását. Tapasztalással megszervezett tudás és áthághatatlan keretek közé szorított, de azokon belüli szabadság jellemzi tehát az összes teremtmények életét.

A mindenség úgy részleteiben, mint teljességében ideákból s azok megvalósulásából áll. Minden idea Istené, vagy a teremtményeké. A teremtmény pedig, legyen szellemi lény vagy organizmus, tapasztalati tudásának felhasználásával gondolja ki eszméit és áthághatatlan keretek közé állítva próbálkozással s kísérletezéssel, kudarcain okulva alakítja ki cselekedeteit. Aki tehát a szellemi lények mivoltára s tevékenységére kíváncsi, annak nem kell egyebet tenni, mint a tényekből, eseményekből, folyamatokból kihámozni az okot előidéző, a bennük megvalósulni akaró eszméket és a tökéletesség, a befejezettség mérlegére vetni. Ha ezen megmérve könnyűnek találtnak, nem a Teremtő, hanem valamelyik teremtményének gondolatai és ha nem emberéi, akkor szellemi lénytől, angyaltól vagy ördögtől származnak.

10. Vegyünk sorra néhány ilyen emberfeletti, de Isten alatti eszmét. Induljunk ki mindjárt a kezdet-kezdetéből, az őskáoszból, a végső részecskék abszolút törvényekkel szabályozott rendjéből. Ezek a törvények ugyanis olyan tág kereteket zárnak magukba, hogy közöttük szabadon tevékenykedhetnek a megteremtett szellemi lények, illetve a fizika szerint akcióba lép a „véletlen“. Ennek hatására parányi kis felhalmozódások jöttek itt és ott létre és mindig több részecskét ragadtak magukhoz. Az uralomért harcoltak egymással, elragadták egymás és elvesztették saját zsákmányukat, míg csak az anyag bizonyos sűrűsödési pontok körül össze nem tömörült, a térnek, — melyből kiragadtatott — óriási területeit üresen hagyva. Így osztotta szét lassankint a nehézkedési erő (gravitáció) az eredeti káoszt. Ezek az első részek azonban még nem a csillagok voltak, hanem csak az, amit valamiféle „mindenség szigeteknek“ nevezhetnénk: mindegyikből azután végeredményben több milliárd csillagból álló rendszer fejlődött ki... A nehézségi erő, amiképpen az eredeti káoszt felosztotta, olyan módon osztotta ezeket a mindenség-szigeteket is tovább. Egymást váltották fel, előbb a csillaghalmazok, azután maguk a csillagok. A csillagokkal jött a fény: abból az élénk tolongásból született meg, mely a magányukból kiszakított elektromos részecskék sűrű összezsúfolásából állott elő.

A csillagok tehát a „véletlen“, vagyis a szellemi lények által összezsúfolt anyagmasszák. Sok milliárd csillagot teremtetek a rendelkezésükre álló anyagból a transzcendentális törvények kijelölte keretek között. Ennyi milliárd csil-

lag között akadhat néhány, mely valamilyen rendkívül ritka „véletlen“ révén a többitől eltérő sorshoz juthat. Az ég elképzelhetetlen tágassága mellett a forgalom olyan ritka, hogy egy csillag magától értetődő jogossággal számíthat arra, hogy egész életét összeütközés veszélye nélkül utazhatja végig. Ennek kockázata az egyes csillagra vonatkoztatva oly csekély, hogy nyugodtan elhanyagolható: mégis tízezer millió csillag a saját rendszerünkben és még sokkal több a többi rendszerben a „véletlen“ számára bizonyos lehetőséget jelent. Ha a kockázat csak 1:1.000.000.000 arányos is, mégis kell néhány szerencsétlen áldozatnak akadni, mely arra ítéltetett, hogy ennek az „egy“-nek a szerepét vállalja. Ennek a ritka szerencsétlenségnek a mi napunkkal kellett bekövetkeznie — szerencsétlenség a nap szempontjából, ránk vonatkozólag azonban létezésünket lehetővé tevő ok. Egy a térben haladó csillag „véletlenül“ utolérte a mi napunkat, nem ütközött ugyan össze vele, de annyira mégis megközelítette, hogy hatalmas dagályhullámot idézett elő rajta. Ezen zavaró alkalommal a nap anyagának óriási tömegei törtek ki belőle és mivel a gyors forgás, a centrifugális erő kiszakította őket, nem juthattak többé vissza a napba, hanem gömbökké sűrűsödve — bolygókká váltak. Így írja le *Jeans* ár-apály elméletével a mi naprendszerünk „véletlen“ kialakulását.

Mi szerintünk azonban a szellemi lények évmilliárdos kísérletezése s próbálkozása kellett ahhoz, hogy egy olyan anyaghalmazt hozhassanak létre, mely elég sűrű és elég kicsi ahhoz, hogy hideg lehessen. 10.000.000 fokos és még ennél is magasabb hőmérsékletek uralkodnak a csillagok túlnyomó többségének belsejében: és ez nem is lehet más-kép, míg az anyag ilyen mérhetetlen tömegekben van összezúfolva. És most *Eddington*nak adom át a szót, hogy őt szórul-szóra idézve bizonyítsam be, hogy a korszerű csillagászat standard munkáiban pontosan ugyanazokat a képességeket tulajdonítják a „véletlennek“, mint amit az anyagokról tételezünk fel. „Úgy látszik — írja *Eddington*, — mintha a fejlődés első fokozatánál az lett volna a terv, hogy az anyag intenzív hőséggel láttassék el. A hideg anyag ötlete csak később merült fel. Elég valószínűtlenül hangzik ugyan, hogy a csillagmilliárdok beláthatatlan seregében a nap az egyetlen, mely bolygórendszerrel bír, mindazonáltal általános csillagászati vélemény, hogy egy ilyen fejlődés rendkívül ritka. Ezekben a különleges képződményekben a „természet“ kísérletezéseinek eredményeit kell észrevennünk, melyek azzal a céllal végeztetnek, hogy megállapíttassék, milyen ritka és különleges eredmények állanak

elő, ha az anyag maga természetes többmillió hőfokú temperaturájától eltérően hideggé válhat.“

Jeans is „a mindenség hideg kísérleti állomásairól“ ír. A fejlődés második impulzusa bizonyos hideg, planétaszerű bolygók megteremtése volt és ez anorganikus sziklák, ércék és egyéb anyagok kialakításával ki is merült. Valami más és valami teljesen új kivétel vagy szabálytalanság után kell kutatnunk, ha még valami további eseményt kívánunk látni. Aligha fejezhetjük ki másképp, mint egy ritka szerencsés „véletlennel“, hogy az egész számok sorában a 6-os szám is fellelhető, mert más módon teljességgel megmagyarázhatatlan maradna az a tény, hogy a szerves élet el sem kezdődhetett volna, ha a „természet“ aritmetikája a 6-os számot nem vette volna észre. A 92 elem általános felépítési terve magábafoglalja az egyes elemeknek az első 92 számon alapuló szerkezeti tervét és ez egy hatalmas, mindazonáltal erősen korlátozott változatossággal bíró materiális világot tesz lehetővé: de a szén (carbonium) eleme, melynek szerkezeti tervében a hatos szám használtatott fel, fellázad azok ellen a korlátok ellen és pedig egyenesen a 6. szám különlegességeinek alapján. A szénatomok előszeretettel sorakoznak fel hosszú láncok alakjában, mint ahogy a szappanbuborék szívós burkában lévő atomoknál szokásos. Míg a többi atomok kettesével és hármásával, vagy legfeljebb tizesével szerveződnek, addig a szénatomok százával és ezrével csoportosulnak. A szénatomnak ebből a képességéből, mellyel mindig bonyolultabb struktúrákat tud képezni, fakad a harmadik fejlődési impulzus.

Ha emberi mivoltunkból fakadó módon nem nyüggöznek le bennünket teljesen a megrendítő és lesújtó kozmikus dimenziók, észre kellene vennünk, hogy a fizikai világ-mindenség második rétegzettségét, valamint az anorganikus dolgokat az egyszerű elemektől a legbonyolultabb vegyületekig kialakító tevékenység, elvileg a mi emberi tevékenységünkkel rokon. Ha nem tudjuk, ha nem merjük a méterekkel, órákkal, kilókkal jellemezhető fáradozásunkat a fény sebességével, évmilliárdokkal, nap- és tejút rendszerekkel jellemzett tevékenységgel összehasonlítani, akkor hasonlítsuk ezt az Isten teremtő tevékenységéhez. A fizikai világmindenség abszolutumának, valamint az élő személyiségek megteremtésének aktusa olyan fenséges, tökéletes befejezettséggel történt és történik, hogy hozzá hasonlítva százalmas, tapogatódzó próbálkozás, nekilendülés és visszafordulás, siker és csúfos kudarc a „véletlen“ teremtő tevékenysége. Lehetetlen észre nem venni az áthághatatlan kezetek közé szorítottságot, az isteni mindentudás és mindenhatóság hiányát. Szóval egészen bizonyos, hogy nem terem-

tői, hanem teremtményi tevékenységet szimbolizál a fizikusok „véletlen“-je.

11. A szellemi lények tevékenysége azonban magától értetődő természetességgel nem korlátozódik a fizikai világ-mindenségre, az anorganikus folyamatokra. A biológia mindazokat a jelenségeket, melyek nem az öncélú élet primér tökéletességére vonatkoznak és amelyeket mi Isten teremtmény és fenntartó tevékenysége gyanánt fogunk fel s meghaladják az öntudatos „én“ képességeit: szintén „véletlen“-nel szimbolizált irracionálisnak tulajdonítjuk. *Darwiné* az érdem az emberi tevékenységnek a „véletlen“ tevékenységével való tudományos összehasonlításaért. Korszakot alkotó műve, a fajok keletkezése tulajdonképpen nem egyéb, mint ennek az elvnek felismerése és következetes keresztülvitele. Az állattenyésztő által elvégzett „mesterséges kiválasztás“-nak a természetben lezajló „természetes kiválasztás“-sal való szembeállítás nem egyéb, mint az öntudatos emberi „én“-tevékenységnek a „teremtő véletlen“ tevékenységével való szembeállítás, összehasonlítása, megkülönböztetése, szóval higgadt, tudományos összemérése. Az, hogy *Darwin* „természetről“, a fizika meg „véletlenről“ beszél, az semmiféle különbséget nem jelent, tudva azt, hogy mindkettő egy irracionális valaminek a szimbóluma.

Ismét nem kell egyebet tenni, mint találomra felütni valahol *Darwin* munkáit s a benne előforduló „természet“ szót kétszer aláhúzni. Ha az ember szellemi lény, angyal vagy ördög szóval helyettesíti be a szimbólumot, akkor ugyanazt a tapogatódzó próbálkozást, kísérletekkel tökéletesített ideaalkotást láthatja, ami a teremtményi tevékenység jellemzője. Így például: „Ha már az ember is nagy eredményt érhet el és ért is el, mindenesetre a maga tervszerű és öntudatlan kiválasztási eszközeivel, mit nem érhet el akkor a *természetes kiválasztás*? Az ember csak külső és látható jellemző vonásokra hathat: a *természet*, ha szabad a legalkalmasabbak természetes megővését, vagy megmáradását *ekép személyesítenem*, nem törődik a külsővel, csak amennyiben ez válik valamely lénynek a hasznára. A *természet* befolyással lehet minden belső szervre, a szervezeti különbség minden árnyalatára, az élet egész gépezetére. Az ember csak a saját érdekében válogat: a *természet* csak annak a lénynek érdekében, amelynek gondját viseli. A *természet* minden egyes kiválasztott jellemző vonást teljesen kipróbál, ami benne foglaltatik már magának a kiválasztásnak a tényében. Az ember... gyakran félig-meddig torz formán kezdi a kiválasztását: vagy legalábbis olyan módosuláson, amely elég feltűnő, hogy megragadja a figyelmet, vagy nyilvánvalóan haszonnal kecségteti őt.

A természet ölen a struktura vagy szervezet legapróbb különbségei is felbillenthetik a pontosan kiegyensúlyozott mérleget a létért való küzdelemben és így fennmaradhatnak. Milyen mulékonyak az ember vágyai és erőfeszítései! Milyen rövid az ideje! És ennél fogva milyen szegények lesznek az eredményei azokhoz képest, amelyeket a természet egész geológiai korszakok során halmozott fel! Csodálkozhatunk-e hát, hogy a természet termékei sokkal „valódibb” jellegűek, mint az emberéi? Hogy mérhetetlenül alkalmazkodnak az élet legbonyolultabb körülményeihez és szemlátomást sokkal magasabbrendű művészet bélégét hordják magukon?

Darwin munkáin végigvonuló szimbólikus értelmezés különös szint és értelmet kapott Mendel felfedezéseiben és az újabbkori fejlődéstan kutatási eredményeiben. Bebizonyosodott ugyanis, hogy a „természet”, illetve a „véletlen” szimbolumával jelölt irracionális tényezőknek nemcsak az egyes varietások fenntartásában, illetőleg kipusztításában van tevékeny szerepe és a fajok kialakítását nem csak negatív értelemben egyes varietások kiküszöbölésével végzik, hanem az egyes variánsokat is ők teremtik meg. Correns kifejtette, hogy minden újszülött élőlény az öröklődő geneknek egy teljesen új, addig soha nem létezett kombinációja. Goldschmidt ezt úgy érzékelteti, hogy egy szülő párnak csak 10 öröklődő faktort tételez fel és kimutatja, hogy ezek 250.000 egymástól teljesen különböző utódot hozhatnak létre. Morgan és munkatársai pedig egy egyszerű, száz nap alatt ivaréretté váló legyecskének (*Drosophila melanogaster*) chromozomáiban eddig már több mint ötszáz öröklődő faktort „térképeztek le”.

Kétségtelen tehát, hogy minden egyes új individuum nagyszámú öröklődő gen új kombinációján, permutációján és variációján alapuló variétás. Itt tehát ugyanolyan keverés történik, mint a fizikai világmindenség alapelemeivel. Ez a keverés Johansen szerint „a véletlen játéka”, szóval a véletlen szimbólumával jellemzett szellemi lények végzik. Maga a keveredés, mint ahogy a meledekezés mutatja, a Gauss-féle valószínűségi vagy binominális görbével ábrázolható. Johansen növényeken, Quetelet amerikai katonákon végzett méréseit variációs görbével jellemezte és ez teljesen megegyezik Galton véletlen apparatusával nyert szemléltető görbével. Egészen bizonyos tehát, hogy a fajok keletkezése, kialakulása a „természet”, a „véletlen” szimbólumával jelölt szellemi lények műve, akik egyrészt az öröklődő genek tetszésük szerinti „keverésével”, tehát a kombinálás, permutálás és variálással valósítják meg ideáikat és így teremtik meg az új varietásokat, azután a nagy-

számú varietás közül a nekik nem tetszőket „szelektálják“, szóval egyszerűen kipusztítják. Ezt minden további nélkül igazolja az az egyetemesen elfogadott természettudományi tény, hogy a mendelezést, tehát az öröklődő genek keveredése következtében keletkező varietások fellépését valószínűségi törvények jellemzik. A fizikai világmindenség alapelemeinek az öröklődő genek, az abszolútum transzcendentális törvényeinek az öröklődés törvényei felelnek meg, az általuk kijelölt keretek között zajlik le a „véletlen“ előidézte keveredés: a szellemi lények teremtő tevékenysége.

Fetűnő analógiát kell tehát észrevenni: a fizikai világmindenség második rétegzettségének kialakulása és a fajok keletkezése között. A termodinamika munkahipotézise a fizikai világmindenségre vonatkozólag azt tanítja, hogy Isten megteremtette és fenntartja az őskáosznak elnevezett anyag, energia, tér és időrendszert és ezt a szintén általa megteremtett és fenntartott „véletlen“ rendelkezésére bocsátja, hogy ez a transzcendentális törvények megsabta kereteken belüli szabad tevékenységével alakítsa ki az általunk jelenleg tapasztalható mindenséget. Ezzel analog módon most már azt kell kijelentenünk, hogy Isten a második teremtetéskor megteremtette az élő organizmusokat és azután a „véletlen“ rendelkezésére bocsátotta őket, hogy a biológiai törvények megsabta áthághatatlan kereteken belüli szabad tevékenységükkel, a *Darwin* által felismert és a „természetes kiválasztásnak“ elnevezett módszerrel hozzák létre a jelenleg élő fajokat.

12. Eljutottunk tehát oda, hogy pontosan körvonalazhatjuk a véletlen szimbólumával jelölt szellemi lények tevékenységi birodalmának határait. Ide tartozik: a fizikai világmindenségnek az abszolútum fölé épülő teljessége és a biológiai és pszichológiai törvényekkel körülhatárolt szerves élet. Elvileg ugyanazt az arányt láthatjuk a szervetlen, mint a szerves világban megvalósulni: az elsődleges törvények Isten megfélebbezhetetlen akaratának kifejezői, a másodlagosak a „véletlen“ tevékenységét utólag jellemző statisztikai összefoglalások: az élők birodalmában a biológiai és pszichológiai törvények képezik az istenség akaratát, a leszármazás, fajfejlődés, természetes kiválasztással jellemzett, nagyobbára szintén csak statisztikai összefoglalások pedig a véletlen tevékenységének kifejezői. Alapvető különbség azonban a szervetlen és a szerves világ között, hogy míg az előbbiben minden az Isten és a véletlen tevékenységének összessége, addig a szerves világon már hárman osztoznak, mert Istenen és a „véletlennen“ kívül szabad célkitűzők és megvalósítók még az élőlények is.

Az Isten életet teremtő és fenntartó tevékenységének mindentudáson és mindenhatóságon alapuló tökéletessége annyira nyilvánvaló, hogy immár nem okoz különösebb nehézséget a szellemi lényeknek a fejlődésben megnyilvánuló tevékenységének körvonalozása. Az élő lények tapasztalati tudással, kísérletezéssel és próbálkozás segítségével hajtják végre tevékenységüket. A behavioristák, a magatartástan tudósai, az individuál-pszichológusok tanulmányai alapján ma már abban a helyzetben vagyunk, hogy minden tapasztalható tényről megállapíthatjuk, hogy azt Isten teremtette vagy emberek alkották. Az egyik csoportba sem sorozható eredmények kétségkívül a „véletlentől“ származván, az alkotásból az alkotóra való bevált visszakövetkeztetési módszer segítségével hozzáfoghatunk tanulmányozásukhoz. Már az első felületes pillantás alapján azt kell Eddington-nal mondanunk, hogy a „véletlen“ minden lehetséges és elgondolható hibát elkövetett, míg az ember mai alakjához jutott.

A leszármazáson, a fajfejlődésen végigvonuló kísérletezést, próbálkozást, sikert és kudarcot, előreleendülést és visszatorpanást olyan szemléletesen illusztrálja a modern fejlődéstan és származástan, hogy nem kell egyebet tennünk, mint ötletszerűen kiemelni s felsorolni néhány közismert, tankönyvszerű adatot. Így — hogy mindjárt az elején kezdjük — kevés sejt nőtt meg akkorára, hogy miliméterrel mérhetjük. Más esetben a sejtek összeálltak, egyéniségüket elvesztve közös tömegbe olvadtak. Az ilyen nem tud kellőképpen szervezkedni és legfeljebb vékonyka nyálkareteget alkot. A szivacsok az élet zsákutcáját képviselik. Meghódították ugyan az édesvizet és az óceánt, változatos alakgazdagságot értek el, mészből, üvegfinomságú kovátkból és szarúból a szellemi lények olyan vázat építettek számukra, hogy csodájára járunk, de mindig a fenékhez maradtak kötve, még a legprimitívebb idegrendszer sem érték el és sohasem tudtak igazi egységbe olvadni. Kudaruk oka talán az, hogy egyetlen szájnylás helyett tömérdek pórusuk van.

A többsejtű állati test felépítésének másik kísérlete, a tömlősbélű típus jóval ügyesebb. Ugyanis a szellemi lények a tömlősbélűek szöveteit már alaposabban specializálták. Valódi szájnylást készítettek, amely emésztőcsatornába nyílik és csakhamar eljutottak az egyszerű, de már hálózatos idegrendszerhez is. Az idegek a test telegráfdrótjai. Feltalálásuk a testi reakciók meggyorsulását jelentette. Új utat teremtett, amelyen át a test távoli részei is érintkezhetnek egymással. Mihelyt a szellemi lények a gyors érintkezés lehetőségét felfedezték, a szájkörüli rész nyomban speciálizá-

lódott. Prédát fogó szervek, az elfogott táplálékot megtápláló és megízlelő szervek alakultak ki és az idegrendszer hálózata gyorsan tökéletesedett. Már ezen az ősi fokon megnyílt az út ahhoz a roppant evolúcióhoz, amely végül elvezetett a fejhez, az archoz és az agyvelőhöz. A következő nagy lépés az volt, hogy az állat emancipálódott: elszakadt a tengerfenéktől és a vízben szabad felfedezőútra indulhatott. Azután következett a kétoldali szimmetria megszerzése. Kialakult a hát és hasoldal, a jobb és baloldal, mert ilyen szimmetria nélkül a furge mozgás lehetetlen. A leggyorsabb közlekedési eszközök, hajók, repülőgépek gépkocsik — mind kétoldali szimmetrikusak és ilyen a legtöbb aktív állat is. A meduzák és siphonopherák, egyes tengeri anemonák, a kihalt graptolitok, — valamennyien a tengerfenékhez kötött életmód alól emancipálódott tömlősök. A kétoldali szimmetriának azonban nyoma sincs rajtuk. Melékágakat képviselnek, melyek nem fejlődtek tovább.

Az első kétoldalisan szimmetrikus állatok nyilván hasonlóak voltak a mai laposférgekhez. Ezek valószínűleg mindig csak testük egyik felén kúsztak és egyik végükkel előremásztak. Azután következett a többi részek további kifejlesztése. A test hátulsó vége az elülső rész passzív, engedékeny követőjévé vált. Ez pedig az érzékszerveknek és az idegszövetnek a test elülső részén való koncentrációját jelentette és ezzel megkezdődött a fej és az agyvelő evolúciója. A laposférgeknek volt frissen megszerzett fejük, volt idegrendszerük, volt középső sejtrétegük, de nem volt még véredényrendszerük. Éppen ezért voltak laposak, hogy belsejüknek egyetlen része se legyen messze az éltető oxigéntől és a folyóvíztől. Összes szerveiknek azért kellett elágazóknak lenniök, hogy minden egyes rész összeköttetésben legyen azokkal a részekkel, amelyekkel vegyi kapcsolatban állt. De kiválasztó szervvel már fel voltak szerelve. A laposféreg a legegyszerűbb élőlény, amelynek már szabályos kiválasztószerve van. A laposféreg lecsapolása ugyanolyan módon történik, mint ahogyan mi lecsapoljuk a földet. A nedves belsőrészből csatornák vezetnek kifelé.

A következő nagy lépés a vér és a véredények felfedezése és kifejlesztése volt. Véredényekkel felszerelt állat már három dimenzióban is nőhet, szervei mégis szilárdak maradnak. A vér a test legbelső részeiben is el tudja juttatni az oxigént. Ezután következett a testüreg vagy coeloma kialakítása. Ebben a nedvtartalmú üregben helyezkednek el mellünk szervei, valamint beleink is. Ez a testüreg függetleníti a beleket a test mozgásaitól. Minden testüreges állat csavart bélcsatornával bír, amely megköpi a

táplálékot és végigvezeti a maga útján anélkül, hogy a test többi részeit háborgatná. Azonkívül a testüregben lévő folyadék, a maga tömördek falósejtjeivel valóságos egészségügyi kordont alkot és útját állja a baktériumoknak.

Kétségtelen az is, hogy az ízelt-lábuak hatalmas törzse szelvényezett férgекből származott le. Hogy ez az átalakulás létrejöhessen, ahhoz mindössze két nagyobb változásra volt szükség. A féreg finom burkát át kellett alakítani erősebb chitin-páncéllá, amelyen az izmok már meg tudnak tapadni. Aztán a sörtés kinövéseket át kellett alakítani ízelt függelékké, valóságos végtagokká. E két változás utat nyitott újabb mechanikai lehetőségek szinte végtelen sorának. A nagy ellenállást kifejtő chitin-páncél keménysége ellenére is hajlékony volt, mert ízekre tagolódott. A szöcske a kisebb ízeltlábúak közé tartozik, váza mégis kb. 500 külön ízből van összetéve. A csigák „talpa“ eredetileg testük alsó felületének a fala volt. Hogy ez használhatóbb helyváltoztató szerv lehessen, lapos, kinyúló talppá kellett izmosodnia. Amint a talp megvastagodott és megnőtt, a belek púppá alakultak. Ennek a „zsigérpúpnak“ és az azt védő héjnak kialakítása sok problémát okozhatott a szellemi lényeknek. Ha lapos, széles kúppá növelik, az ügyetlen forma a testet felborulással fenyegette volna, amikor azonban rájöttek arra, hogy ez a hosszú zsák spirálisan összezsavarodva, erős lesz és mégis mozgékony és az egész test behúzódhatik a védő héjba és a bejáratot szarúnemű „ajtóval“ lehet elzárni, megalapították a kerti, mezei és vízi csigák hatalmas birodalmát.

Az embernek nem kell biologusnak lennie, hogy belássa a szellemi lényeknek mindenütt az Isten és az organizmus tevékenysége közé kapcsolódását. Az áthághatatlan biológiai törvények, a megfélebbezhetetlen életfeltételek képezik az isteni akaratot, mellyel nekik mindenütt számolniuk kell. Ha ezen túlteszik magukat: az organizmus elhal, a faj kipusztul: viszont minden eredményt az élőlény saját céljaira hasznosíthat.

A biológiai korlátozások közül érdemes néhány általánosabbat, a nagyobb csoportokra vonatkozót felemlíteni. Így például sem az ízelt-lábuaknak, sem a fonalférgeknek nincsenek csillangóik. A rovarok szilárd háza csak chitinből áll, viszont a puhatestűeknek és a gerinceseknek nincs chitinjük. A gerincesek lélegző pigmentjében nincs más fém csak vas, míg a zsákállatok csak a ritka vanadiumot használják. A növények klorofilja vegyi összetételében és működési módjában csak kevésbé változik. Állatokban soha sincs, ha szükség volna rá, zöld növényeket vesznek társul. A fajok kipusztulására vonatkozólag is sok példát isme-

rünk, elég csak a saurusokra utalni: az áthághatatlan határokat pedig *Morgan* demonstrálta a *drosophila*, az általa tanulmányozott gyümölcslégy halált okozó mutációival.

13. A természettudományi tények nyújtotta összbemutató most már az elé a metafizikai feladat elé vezet bennünket, hogy feltegyük a kérdést: vajjon a szellemi lényeknek mi a célja, mit akarnak a világgal és mik a szándékaik velünk? A világgal kapcsolatos tevékenységüket a keveredés és személyes cselekedeteiket statisztikailag összefoglaló, az ú. n. másodlagos természeti törvények fejezik ki, az élőlényekkel valót pedig a „fajok keletkezése“, a létért való küzdelem és minden organizmikus tudásból és állásfoglalásból le nem vezethető eredmény jellemzi. A láthatóból kell tehát ismét visszakövetkeztetnünk a láthatatlanra: az alkotásból az alkotóra, a megvalósult ideából az idea elgondolójára. És ebben semmi különösebb nehézség nincs: ahogy gyümölcsléről ismerjük a fát, úgy minden egyes ideából megállapítható elgondolójának jelleme, szándéka, célja, jó vagy rosszindulata, tekintet nélkül jelenlétére vagy közvetlen megismerhetetlenségére. Annyira természetes és magától értetődő ez és az eddig felsorolt fizikai, biológiai, pszichológiai eredmények, melyek Isten szentségéből és az organizmusok tapasztalati tudásából levezethetetlenek, bőségesen elegendők lennének már, ha korunk antimetafizikus iránya nem homályosította volna el természetes józan gondolkodásunkat. Erre való tekintettel az eddigieket kiegészítendő, felsorolunk még néhány ideát, teljesen ötletszerűen, csupán csak arra ügyelve, hogy annak kitalálója semmiképpen se lehessen az azt megcselekvő állat, vagyis annyira haladja meg az idea megvalósítójának szellemi képességeit, hogy azt saját maga ki nem találhatván, egy magánál szellemileg sokkal magasabbrendű valakitől való szuggeráltságot bizonyítson.

Igy például az ördöghalnak (*lophius piscatorius*) a teste olyanképpen módosult, hogy a farka és a törzse erősen megrövidült, úgyannyira, hogy az egész állat szinte csak fejből áll. S ha az állat óriási, hatalmas fogakkal felfegyverzett száját kitátja, valóban nem kell különösebb képzelőerő hozzá, hogy igazi tengeri szörnyeteget lássunk benne. Szörnyeteg már azért is, mert veszedelmes és alattomos rabló. Felső ajka tájáról ugyanis végén legyezőszerűen kitáguló hosszú fonál, a hátúszó különvált sugara indul ki, ezt az iszapban elrejtőzött hal kinyújtja a szabadba és nagy ravaszul úgy mozgatja, hogy a kisebb halakat és egyéb tengeri állatokat odacsalogassa, amelyek végül is természetesen a rabló feneketlen torkában süllyednek el.

A radiolárizák váza kovasavból van. Aki a természetben a szépet keresi, ezeknél a kovavázáknál szebb alkotásokat nem találhat, mert mindegyik valósággal utolérhetetlen remeke a miniatűr ötvösművészetnek.

Az élősködő gyökérfejű rák (sacculina) pedig mihelyt megtalálta a megfelelő áldozatot, rátelepszik a testére, páncélján át belefúródik az állat véráramába és a fejtor hátulsó részén, közvetlenül a potroh alatt telepszik meg. Falánk gyökereket bocsát a rövidfarkú rák testének minden zugába, de szívét és idegrendszerét nem bántja, mert az előrelátó élősködő nem öli meg a gazdáját, hanem úgy szív táplálékot gazdája szöveteiből, mint a növény a talajból! Egyetlen gondja marad a szaporodás. Ezt úgy oldja meg, hogy valósággal pete és ondótömeggé változik.

A rovarok legtöbbje nagyon kellemetlen állat. A tömerek vérszopó fullánkossal, betegségterjesztő, gabonapusztító. Ezek a világ legnyomorultabb teremtsései: céljuk és létjogosultságuk kemény dió a teológusok számára! A fürkészdarázs nősténye a hernyók testébe rakja petéit. A kikelő fiatalok belülről pusztítják el a gazda testét, úgy hogy először elkerülik a belső szerveket, megelégszenek a zsírraktárral, kötőszövetekkel, hogy a gazda addig élhessen, amíg a kifejlett hernyó be nem gubózza magát. Egy gyíkfajtának, a lacerta agilisnak, ötletes ivadék gondozása figyelemreméltó: ez a gyík ugyanis tojásait hangyabolyba rakja, ahol azok nemcsak ideális hőmérsékleti és nedvességi körülmények közé kerülnek, hanem a kikelő fiatalok mindjárt táplálékhoz is jutnak, hálából felfalván vendéglátóikat.

Nem folytatom tovább azoknak az ideáknak s ötleteknek felsorolását, melyek az élőlényeknek akár testi szerkezetében, akár cselekvéseikben valósultak meg és amelyeket azok semmiképpen sem találhattak ki, mert az érdeklődés felkeltésére ez is bőségesen elegendő. Maga a tárgy ugyanis teljesen kimeríthetetlen: ha az emberiség minden egyes tagja életcéljául, a szervetlen világra vonatkozó elhanyagolásával csupán csak az élők világában megvalósult és az élőlények által ki nem talált, hanem csak kívülről rájuk tukmált ideák összegyűjtését tűzné ki, ugyanolyan reménytelen vállalkozásba fogna, mint az óceánt kimerni akaró kisgyermek. Nem meglepő-e, ha annak ellenére, hogy bármerre nézünk olyan ideák és ötletek milliárdjait látjuk, melyek egyrészt az Isten szentségével összeegyeztethetetlenek és így teremtő tevékenységével megmagyarázhatatlannak, másrészt az élőlények tudását és képességeit szinte elképzelhetetlen mértékben haladják meg, mégis vonakodunk az angyalok tevékenységét komoly kutatás tárgyává tenni?

Saját hatóságaink például egyáltalán nem vonakodnak attól, hogy amikor egy akár a politikai hatalom megdöntésére, akár csak egyes pénzintézetek kirablására társult bűn-
szövetkezetet lepleznek le és arra a meggyőződésre jutnak, hogy a letartóztatottak szellemi képességei nem elégségesek a már elkövetett, vagy csak tervezett bűncselekmény száz-
százalékos megindokolására, hogy a nyomozást mindaddig tovább folytassák, míg a láthatatlan szellemi vezetőket, esz-
mealkotókat is meg nem találjuk. Sőt, a természettudományi kutatás is legnagyobb sikereit ennek a visszakövetkeztetés-
nek, az eredmények, okozatok szétfejtésének és az elégséges okok keresésének köszönheti. Éppen csak ezen a ponton álljon meg az emberi ész és ostoba állatokról tételezzük fel olyan ideák alkotását, melyek szinte elképzelhetetlen mértékben mulják felül legnagyobb lángelméink egész életművét és tudományos akadémiáink, nagyhírű egyetemeink most már évszázados erőfeszítéseinek „vümölcseit”

14. Eljutottunk végre oda, hogy megkisérlehetjük ezeknek az ideáknak és ezáltal magától értetődő módon alkotóiknak, az angyaloknak jellemzését. Nem kíván bővebb fejtegetést, hogy az eddig felsorolt ideák tökéletesen jellemezhetők az erkölcsi élet közismert jó-rossz: igaz-hamis: szép-csunya értékpárjaival, ugyannyira, hogy egy pillanatra sem merül fel bennünk semmiféle olyan meggondolás, mintha valamiféle új, az eddig ismertektől minőségileg különböző értékmérőre lenne szükség. És tényleg minden vallás, minden mitológia ugyanazon erkölcsi elvek alapján ítéli meg és ítélte meg minden korban a jó és rossz angyalokat, isteneket, démonokat, szellemeket vagy bárminő néven nevezte is a szellemi lényeket. *Homéros, Sophokles, Herodotos* nemcsak megállapítják, hogy az istenek elcsábítják az embert és utána megbüntetik, hanem megállapításukkal már meg is ítélték őket. *Xenophanes* nyíltan ki is mondja: „*Homeros és Hesiodos* minden olyan rosszat, ami csak szegény és gyalázat az embereknél, lopás, házasságtörés, egymás becsapása — feltételeznek az istenekről.” Nem kíván tehát további fejtegetést, hogy a szentséges Isten akarata a szellemi lényeket, kik csak fokozatilag különböznek a többi teremtménytől, szintén kötelezi és ezzel az erkölcs-szellemi kíváncsisággal való állásfoglalásuk dönti el jó vagy rossz voltukat.

Az angyalokra vonatkozó metafizikai meggyőződésünk kialakításához szükséges adatok most már elégségesek lévén nem kell egyebet tennünk, mint a természettudományok, valamint világnézetünknek minden „véletlen“-re vonatkozó utalását metafizikai szellemi tevékenységünk sík-

jára átemelve, a vallástudományok, mitológiák és a természetes józan ész megállapításaival összeegyeztetni. A műveletet magát pedig leghelyesebb kronológikus sorrendben végezni. Az első teremtésből kell kiindulnunk, mely szerint Isten megteremtette az őskáoszt és a véletlent: vagyis az elgondolása által létező anyag-energia, idő, térrendszert a véletlen szimbólumával eltakart és összefoglalt angyalok rendelkezésére bocsátotta.

Isten a kozmoszt a megteremtett angyalok tevékenységével fejlesztette ki a káoszból és az angyalok tevékenységük által jutottak ismereteik birtokába. Elvileg ugyanazt a folyamatot kell itt feltételeznünk, mint amilyent, minden egyes élőlény és saját magunk önmagára eszmélésénél, valamint szellemi életének kibontakozásánál figyelhetünk meg. Az anyagi lélekben, melyet Isten teremtett és eszméltet, a szellemi lény, az angyal „én“-je önmagára eszmélt, tapasztalati tudást szerzett, ismeretei alapján állásfoglalásokat alakított ki, állásfoglalásait, ideáit kísérletezés, próbálgatás által valósította meg és eközben, valamint a cselekvései eredményeinek megtapasztalása által új ismeretek birtokába jutott. Cselekvésről-cselekvésre haladva környezetét, állásfoglalásról-állásfoglalásra jutva pedig önmagát, saját jellemét alakította ki.

Ha elhanyagoljuk organizmikus mivoltunk két különleges jellegzetességét, hogy tapasztalatainkat dúcsejt ingerekből olvassuk le és az anyag egy körülhatárolt részéből álló testünket belülről mozgatjuk, akkor mindaz, amit önmagunkról, a világ és Istenhez való viszonyunkról megállapíthatunk: érvényes az angyalokra is. A világhoz való viszonyunkat ugyanis a megszabott keretek közötti szabad tevékenység jellemzi s a tevékenység eredménye környezetünk megváltoztatása. Ha valaki kívülről nézi tevékenységünket, annak minden egyes mozzanatát egymással kauzális összefüggésben lévő fiziko-kémiai változásnak fogja találni, egészen az első elszánásból fakadóig. Ezt azonban már csak intuitív módon, csupán csak a szellemi szimpátia segítségével foghatja fel.

Ugyanez jellemzi az angyalok tevékenységét is és a fizika szándékosan koncentrálna magát ennek a tevékenységnek fizikai, kémiai részére, mert a tevékenykedőkkel magukkal közvetlen kapcsolatba semmiképpen sem kerülhet. Ámbátor, amint *Heimsoeth* kifejti, ez az erőszakos elszakítása a cselekedetnek a cselekvőtől újkeletű és az egész középkor a csillagmozgásokat az angyalok tevékenységi eredménye gyanánt fogta fel, sőt maga *Kepler* az általa felfedezett bolygó mozgások törvényszerűségét sem mechanikus

okokból, hanem intelligens lények célszerű tevékenységéből vezette le. A modern fizika is úgy látszik, mert már inkább a múlt felé tekint vissza, mintsem ezt az erőszakos szeparálódást kívánná folytatni és *Eddington* ki is jelenti, hogy: „szellem idézi elő a világépítés folyamatát és nélküle e káosz alakatlan maradna“.

II.

1. Az emberi képességek elégtelensége.
2. Új ismeretforrás.
3. A kinyilatkoztatás.
4. Szellem és lélek.
5. A helyes istenfogalom.
6. A szeretet.
7. A Szentháromság.
8. A teremtés.
9. Az őskáosz.
10. A kozmosz kialakítása.
11. Az ember teremtese.
12. Ember és állat.

1. Ha valaki az igazság szeretetétől üzve a szellemi világ felé fordul és nagy szorgalommal összegyűjti mindazt, amit erről a tapasztalás és következtetés megállapított: erőfeszítését nem fogja siker koronázni, úgy hogy a kudarc és a reménytelenség előbb vagy utóbb az értelmetlen küszködés abbahagyására bírja. Nemcsak azért, mert a közvetett út fárasztó, hiszen a tapasztalható jelenségekből, melyeknek még összefüggését és rendszerüket sem ismerjük, kellene visszakövetkeztetni ismeretlen szellemi tényezőkre és azért sem, mert a tudományos nyelvezet szimbólumait („véletlen“, „természet“) a közfelfogás valóságnak tekinti és az események megmagyarázására elegendőnek tartja, hanem egyszerűen és visszavonhatatlanul azért, mert az emberi lelki és szellemi képességei elégtelenek és alkalmatlanok a feladat elvégzésére!

A jószándékú és a megmerevedett előítéletekkel bátran szembeszálló gondolkodó döntés elé kényszerül. Vagy belényugszik abba, hogy a rendelkezésére álló ismeretforrásokat egyedül csak emberi képességek és erőfeszítések tárhatják fel, vagy feltételezi emberfeletti ismeretek megszerzési és felhasználási lehetőségeit. Az előbbi eset egyszerű és befejezett. *Du Bois Reymond* ismeretes kijelentésével (*ignamus et ignorabimus*) pontot tesz kutatásaira, esetleg kiegészíti ezt a rezignált megállapítást valamilyen divatos aforizmával, példának okáért nagyképpen a következőképpen formulázza meg tételét: a világ mindensége olyan sok ismeretlennel bíró szimultán egyenletrendszer, melynek megoldására az emberi elme képtelen.

Aki azonban nem nyugszik belé a feladat és a képességek aránytalanságába, hanem meg van győződve arról, hogy az a leküzdhetetlen benső kényszer, amely az emberi-

séget önmagáraeszmélésének pirkadásától kezdve az igazság és a valóság megismerésére sarkallja, nem értelmetlen vak erő, hanem az emberi méltóság és az emberi létezés fundamentális jellegzetessége, az nem adja fel a küzdelmet. Ha józanul mérlegeli a helyzetet, nyilvánvaló lesz előtte, hogy miként az ember saját egzisztenciáját létrehozni és öntevékenyen véglegesen biztosítani nem képes, hanem teremtés által lett és tartatik meg, akként belső törekvéseit, szellemi sóvárgásait sem maga idézi elő és következképpen szellemi öngyilkosság nélküli ki sem olthatja. Isten teremtett bennünket, Isten helyezte belénk törekvéseinket és ha olyan szellemi képességekkel ajándékozott meg, amelyeknek felhasználásával parancsának eleget nem tehetünk, fel kell tételeznünk, hogy egyéb utakat, módokat és lehetőségeket is készített feladataink elvégzésének megkönnyítésére.

2. Ez a gondolatmenet vezet el a Bibliához, a kinyilatkoztatás ajándékozta emberfeletti ismeretek tárházához. Ennek az új ismeretforrásnak tudományos felhasználását hosszú levezetések és bonyolult indokolási kísérletek helyett inkább egy hasonlattal teszem elfogadhatóvá. Gondoljunk egy nagy művész egyéniségének, belső terveinek s szándékainak megismerési módozataira. Egyikük a műből való visszakövetkeztetés. Aki elmélyed *Beethoven* szimfóniáinak, *Goethe* irodalmi alkotásainak tanulmányozásába, sok mindent megtudhat szerzőjükről, hiszen az alkotás mindig önkifejezés! De mindent még sem érthet meg, mert az alkotó több művénél (pl. *Beethoven* *Napoleonnak* ajánlotta az V. szimfóniát és annak császárrá koronázása után összetépte és lábbal tiporta a partitúra első lapjait). Ha tehát olyan bizalmas kijelentések és levelek birtokába kerülünk, melyek új fényt vetnek a művészre, akkor céljait, szándékait, terveit és képességeit azokról az oldalairól is megismerhetjük, melyek a műből való visszakövetkeztetés révén örökre rejtve maradtak volna előttünk!

A világmindenséget ilyen módon a személyes Isten művészi alkotásának, tehát önkifejezésének tekinthetjük. „Mert ami Istenben láthatatlan, tudniillik az Ő örökkévaló hatalma és istensége, a világ teremtésétől fogva az Ő alkotásaiból megértvén megláttatik.“ (Róm. 1. 20.) A tapasztalatszerzés, azután az ilyen módon nyert ismeretek rendszerbe foglalása, a belőlük levonható következtetések és azok kísérleti igazolása a természettudományi kutatás ismeretes módszere, éppen úgy mint az emberi lélek képességeit közvetlenül felhasználó dedukció és intuíció, akár a bölcséleti elmélkedés, akár a művészet szabad szárnyalása legyen is:

végeredményben nem egyéb, mint olyan emberi erőfeszítés, amely a műből következtet vissza az alkotóra, a látható, érzékelhető, illetve átélhető valóságból a rejtett előidéző istenségre, még akkor is, ha a gondolatmenet a cél előtt megtorpan. Ugyanis a megismerés helyes módszere a műtől az alkotóban iparkodik, hogy valamiféle fogalmat alkothasson róla, mert ennek a fogalomnak birtokában új vonásokat fedezhet fel és érthet meg magán az alkotáson.

Közbevetőleg megjegyezzük tehát, hogy ismeretelméletileg elhibázottnak kell tartanunk úgy a természettudománynak, mint a bölcseletnek önkorlátozó kegyetlenségét! A természetvizsgáló, amikor félúton megáll valamelyik közbülső okozatnál, ahelyett, hogy az előidéző és elégséges okot kutatná, éppen úgy csökkenti esélyeit mint a bölcsélet, mikor a helyes istenfogalom kialakítása helyett megelégszik valamilyen immanens rendszer felvázolásával. Ez a félúton való elakadás magyarázza meg az itt és ott egyaránt elkövetett kisiklásokat. A mechanisztikus világkép, a materializmus, monizmus, stb., ezek szerint alapjában véve a helytelen módszer ítélete: „mert nyilván van az Istennek haragja mennyből, az embereknek minden hitelensége és hamissága ellen, kik az igazságot hamissággal feltartóztatják... úgy, hogy... az ő okoskodásaikban hiábavalókká lettek“ (Rom. 1., 18., 21).

Látjuk tehát, hogy ez a szellemi erőfeszítés még akkor sem vezethetne a teljes igazsághoz, ha félúton meg nem torpanna. Kell tehát — amennyiben az igazság megmérhető — egy másik, egy közvetlen útnak is lennie, amelyben az Alkotó azokat a terveit és szándékait ismerteti meg, melyeket művében nem fejezett ki. Aki ezeket hiteleseknek fogadja el, olyan új ismeretforrás birtokába juthat, amelyet az előbbi lehetőségekkel egybevetve a siker reményében használhat fel és így egészséges szintézis útján megismerheti az igazságot, amely mivoltánál fogva éppen olyan összetett és sokrétű, mint a valóság!

3. A szellemi világot a kinyilatkoztatás fényében vesszük szemügyre. Elmélkedésünknek előfeltevését az a meggyőződés képezi, hogy ilyen módon nemcsak kiegészíthetjük mindazt, amit az emberi erőfeszítés (tapasztalás, következtetés, intuición) róla megtudhat, hanem arra a „miért“-re is választ kaphatunk, amely egyedül emberi ismeretekkel és gondolkodási módszerekkel ostromolva örökké megválaszolatlan maradna.

Kiindulási pontunk Istennek önmagáról való kijelentése kell hogy legyen, mert ezen a módon hozza tudomásunkra azt, amit művében nem tartott szükségesnek kife-

jezni, mint ahogy az alkotó zseni sem fedi fel és nem teszi műalkotásában közszemlére a maga szemérmetesen elleplezett titkos bensejét! A kinyilatkoztatott isteni mivoltnak három jellegzetességét kell kiinduló pontúl választanunk: Isten szellemi voltát, önmagában fundált változhatatlan ösvalóságát és azt, hogy Ő maga a szeretet.

Jézus Krisztus Jákob kútja mellett ülve a samaritánus asszonynak nyilatkoztatta ki azt az igazságot, amit emberi erővel soha senki sem ismerhetett volna fel, mert mint mondotta: „Ti azt imádjátok, amit nem ismertek; mi azt imádjuk amit ismerünk... Az Isten szellem“ (Jn. 4. 24).

4. Mielőtt tovább mehetnénk, fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy úgy a Szentírás eredeti szövegeiben, a héberben és a görögben, mint általában a különböző idegen fordításokban két különböző szó van arra, amit a magyar *Károli* és *Káldi* és utánuk az összes többi újabb fordítások „lélekkel“ jelölnek. A héberben: ruach és nefes; a görögben: pneuma és pszüché; a latinban: spiritus és anima; az angolban: spirit és soul; a németben: Geist és Seele. A teljesen megfelelő két szó a mi nyelvünkben is rendelkezésre áll! Mindazideig meg sem kísérelhetjük az emberi képességekkel szerzett és Istentől a kinyilatkoztatás által ingyen ajándékképpen elnyert ismereteink feldolgozását, rendszerbe foglalását, ameddig e két különböző szó mögött lévő nagy fogalmi különbséget kifejezésre nem juttatjuk.

A felsorolt szavak közül a ruach, pneuma, spiritus, spirit és a Geist a mi szél, szellő fogalmunkkal esnek egybe, míg a nefes, pszüché, anima, soul, Seele a lélekzés fogalmára utalnak. Ismeretes ugyanis, hogy a láthatatlan és elvont dolgokat az ember túlnyomó részt valamiképpen hozzájuk hasonló, velük kapcsolatba hozható olyan tárgyakról vagy jelenségekről nevezi el, amelyek érzékelhetők és közvetlenül megfigyelhetők.

Az említett két idegennyelvű szócsoporthoz legjobban a magyar szellem és lélek szavai felelnek meg. Ugyanis származásukat tekintve a szellem kétségtelenül a szélből származik, a lélek pedig a lélekzés folyamatára utal. Egy-máshoz való viszonyukat pedig a bibliai emberfogalom tárja elénk: „Formálta vala az Úr Isten az embert a földnek porából és lehellett vala az ő orrába életnek lehelletét. Így lőn az ember élő lélekké.“ (I. Móz. 2., 7.)

A kinyilatkoztatás szerint az ember nem két, hanem három elemből: testből, szellemből és lélekből alkotott meg. Vagyis a szellem jelöli az ember porból, azaz szervetlen anyagokból alkotott testébe Istentől szélként belélfútt isteni alkotó részt, a lélek pedig az egyéniség hor-

dozója, melyet Isten teremt az embernek és amelynek oda ajándékozza a szellemtől megelevenített test életét, mely legjellemzőbben a lélekzésben nyilvánul meg. Vagyis szellemünk nem teremtés eredménye, hanem Isten éltető tevékenységének végrehajtására elküldött, belénk helyezett, bennünk hagyott, szóval immanens megbízott, Istennek emberfeletti képességekkel bíró letéteményese. És mivel minden élőlényt egy ilyen bennünk rejlő tényező éltet: a szellem egyetemes és általános, nem megkülönböztető, hanem összekapcsoló, közösséget teremtő. „A szellem az, ami megelevenít“ (Jn. 6. 63). „... Azt halljam a dolgaitok felől, hogy megállotok egy szellemben...“ (Filip. 1. 27).

A léleknek viszont nincs semmiféle praeegzisztenciája, bennünket megelőző, tőlünk független léte, hanem Isten akkor teremti, amikor bennünket, mert a tulajdonképpeni önmagunk a lelkünk vagyunk! Ez énünk önmagára eszmélésének tere, emlékeink és egyéniségünk hordozója. A lélek tehát a tulajdonképpeni ember, akit Isten a semmiből teremt és akinek odaajándékozza a szellem által felépített, éltetett és működtetett testet, mint alkalmas életműszert.

Néhány bibliai hely bármely hosszadalmas levezetésnél jobban megvilágítja a szellem és lélek viszonyát, annál inkább is, mert ezek olyan ismeretek, amelyeket a magunk erejével emberi módon soha meg nem szerezhettünk volna! „Megitatom a szomszéd lelkét és minden éhező lelkét megelégit“ (Jer. 37. 25). „Hallgassatok az Úr szavára, hogy éljen lelketek“ (Ésa. 53. 3). „Szelídséggel fogadjátok a beoltott igét, amely megtarthatja a ti lelketeket“ (Jak. 1. 21). „Szeresd a Te Uradat Istenedet teljes lelkedből“ (5. Móz. 6. 5). „Őrizd meg lelkedet“ (5. Móz. 4. 9). „Valamit tesztek lélekből cselekedjétek“ (Kol. 3. 23). „Vigyáznak lelkeitekre, mint számadók“ (az előljárók, Zsid. 13. 17). „A szívből (az énből, a lélekből) származnak a gonosz kívánságok“ (Mt. 15. 19). „A hitetlen lelke bosszúságtétellel él“ (Péld. 13. 2), „kívánsággal felindul, de hiába, a testnek lelke; a gyorsak lelke pedig megkövéredik“ (Péld. 13. 4). „Istennek beszéde elhat a szellemnek és léleknek megoszlaság“ (Zsid. 4. 12). „Nem tudjátok minémű szellem van ti bennetek (Zak. 9. 55). „Az Úrtól való szövétnek az ember szelleme“ (Péld. 20. 27). „Holt a test szellem nélkül“ (Jak. 2. 26). „Elveszed szellemöket, kimúlnak és porrá lesznek újra“ (Zsolt. 104. 29). „Mert kicsoda tudja az ember dolgait, ha nem az embernek szelleme, amely ő benne van? Mi pedig nem a világnak szellemét vettük, hanem az Istentől való szellemet“ (I. Kor. 2. 11). „Nem tudjátok-e, hogy ti Isten temploma vagytok és az Isten szelleme lakozik bennetek“ (3. 16).

„Mind szellemetek, mind lelketek, mind testetek feddhetetlenül őrizzétek meg“ (I. Thess. 5. 23).

5. Isten saját kijelentése szerint szellem! Ennek a ténynek elfogadása és megértése a helyes istenfogalom kialakításának egyetlen útja. Mert nem kell azon erőlködnünk, hogy a láthatóból következtessünk vissza a láthatatlanra, a tapasztalhatóból az érzékfölöttire, a műből az alkotóra, hanem a vilámindenség és saját bensőnk minden szellemi és lelki jelenségét közvetlenül kapcsolatba hozhatjuk Isten szellemiségével. Ez annyit jelent, hogy gondolkodásunknak nem kell két egymástól elvileg és minőségileg különböző sík között (anyag-szellem, tárgy-érték, konkrétum-eszmény, esemény-szándék stb.) fel-le mozognia, hanem állhatatosan következtetések maradhatunk. Környezetünkben és saját bensőnkben fellelhető és átélhető minden eseményt, értéket, szándékot, öntudatot, célratörést úgy szemlélhetünk, mint az a bűvár, aki a szeme előtt hömpölygő folyamból meríti a vizet, amit analizál, sőt belé is vetheti magát, megízlelheti, meríthet és visszaönthet, tetszése szerint. ... Mi is tudhatjuk, hogy mindent, ami szellemi természetű valóság, a szellem Isten áraszt ki magából, a lelkünket is ő teremti, annak minden képességét ő ajándékozta, úgy, hogy ha azokban a szellemi dolgokban gyönyörködünk, amit magunk, vagy mások létesítenek, jól tudjuk, hogy a lélek ítélő, teremtető képessége önmagán túl mutatva Istenhez vezet, mint minden szellemiség közvetlen kiárasztójához, vagy az általa teremtetett és eszméltetett lélek egyedüli ősforrásához.

Isten szellem. Jól tudjuk, hogy ennek a világnak és önmagunknak a világossága: szellemi világosság. Teljes fény, az eszmélés és öntudat teljessége jellemzi tehát Isten lényét. „Mert a szellem mindeneket megvizsgál, még az Istennek mélységét is ... mert kicsoda tudja ... az Isten dolgait ... hanemha az Istennek szelleme“ (I. kor. 2. 11).

Isten szellemi mivoltáról azonban nem csak azt tudhatjuk meg, hogy tulajdonsága, képessége mindaz a bölcsesség, igazság, hűség, erény, szentség, stb. ami a mindenségben világ kezdete óta megnyilvánult és mint szunnyadó lehetőség feltételezhető, hiszen az emberfeletti értékek és eszmények úgy áradnak ki belőle, mint a napból a fény és a hő és minden lélek, amely valaha alkotott és alkotni fog, egyedül belőle merít csupán csak egyénivé színezve, amit ingyen kapott. „Mid van ugyanis, amit nem kaptál volna?“ kérdezhetjük az apostol szavával a világ lángelméit és a szellemi világ angyalait.

A szellem Isten azonban végtelenül több a mindenség lelki-szellemi tartalmának és potenciális lehetőségeinek össz-

szeségénél. Önmagát: „a való“-nak, vagy „aki van“-nak nevezi. Más alkalommal pedig első személyben jelenti ki magát, mondván: „vagyok, aki vagyok“ (II. Móz. 3. 14). Ez a bölcsélet nyelvére fordítva annyit jelent, hogy Isten minden polaritáson kívül van, semmihez sem hasonlítható, semmivel sem jellemezhető, hanem egyedül csak önmagával. Vagyis a létezésnek és a valóságnak, a szellemiség minden attributumának (pl. személyiség, eszmélés stb.) teljessége. Az isteni lét maga a boldogság!

A saját viszonylagos létünk, folytonos fejlődésünk belső átélésének tudata elképzelhetetlenné teszi számunkra ezt a tökéletességet és még az isteni kijelentést közvetítő próféták sem tudtak másképpen állítani, mint két tagadással: Isten változhatatlan, kinél nincs változás.

Az igazság megismerésének helyes módszerét, az emberi és emberfeletti ismeretek összekapcsolásának szükségességét itt is megfigyelhetjük. Mert nemcsak a helyes istenfogalom nem vezethető le az emberi értelemből, hanem a kinyilatkoztatás elfogadásával nyert istenfogalommal sem magyarázhatjuk meg emberi módon a teremtést. Bennünket ugyanis cselekvésre mindig valami kielégítendő szükséglet, vagy valamilyen elérendőnek tartott cél megvalósításának szándéka indít. Semmiképpen sem érthetjük meg tehát, miért szánta Isten teremtésre magát, mikor meglévén mindene, semmit sem nyerhetett általa és a maga befejezettsége kizárt minden változást!

6. „Mindenekelőtte hegyek lettek és föld és világ formáltaték, öröktől fogva mindörökké te vagy Isten“ (Zsolt. 90. 2). A változhatatlan előidézi a változást és minden változás közepette önmaga változatlan marad, időtlen örök, minden létezésen kívül és felette álló „van“. Miért hát a teremtés? A feleletet egyedül Isten adhatja meg.

„Az Isten szeretet“ (I. Jn. 4. 16). A szeretetnek azonban az az abszolút valósága, mely Isten szellemi voltának legbensőbb lényegét alkotja, ember számára teljesen felfoghatatlan. A mi szeretetünk megromlott, eltorzult és ezért szükséges, hogy Isten a kinyilatkoztatott Igazságot szemléltető példával tegye elfogadhatóvá. Ezt is, mint minden isteni attributumot a Krisztusban láthatjuk meg. „Aki mikor Istennek formájában vala, nem tekintette zsákmánynak azt, hogy ő az Istennel egyenlő...“ (Fil. 2. 6).

Az igazi szeretet nem tekinti zsákmánynak azt, amije van, hogy ahhoz önző módon ragaszkodjék, hanem ellenkezőleg bőkezűen ajándékozik, hogy a másiknak is legyen és az örvendezhessék. És minél nagyobb a szeretet, annál gazdagabb az ajándék, hogy teljesebb legyen a boldogság. Az

abszolút szeretet (kapaszkodjunk magasabbra képzelő erőnk létráján) mindent ad annak, aki semmi! Ez a teremtés: „mert ő előbb szeretett minket“ még akkor, amikor nem léteztünk és éppen ez által a szeretet által lettünk.

7. A teremtés alfája és omegája Isten boldogsága és önmagán túl áradó szeretete. A világ kezdete előtt az időtlenség örökkévalóságában lévő Isten boldog, mert léte, önmagát átélő, átértő szellemi személyisége tökéletes. Szeretete azonban arra indítja, hogy ezt a boldogságot ne tekintse zsákmánynak, amihez önző módon ragaszkodnék, hanem az isteni lét teljességét a fiúnak ajándékozza, akit ezzel a megelőző szeretettel nemz hozzá hasonló személyes Istenné. Az atya és a fiú túláradó szeretete és boldogsága valósul meg a Szent Lélek (helyesebben a szent Szellem) Úr Istenben, aki által az Istenség három személyű egy igaz Isten.

Az emberek mikor szerették volna megismerni Istent, kérték Krisztust, mutassa meg nekik az Atyát. A kérést tolmácsolónak mondá Jézus: „Annyi idő óta veletek vagyok, és még nem ismertél meg engem, Filep? Aki engem látott, látta az Atyát. Higgyétek nékem, hogy én az Atyában vagyok és az Atya énbennem“ (Jn. 14. 9). A Szent Lélekről pedig mondá Jézus: „...akit én küldök néktek az Atyától, az igazságnak szelleme, aki az Atyától származik...“ (Jn. 15. 26). Az egységre vonatkozólag pedig olvashatjuk, hogy „Jézus Szent Lélekkel telve (Lk. 4. 1) és hogy rajta „az Úrnak lelke megnyugszik“ (Ésa. 11. 2).

A három isteni személyiség tökéletes közössége a szeretet egységét alkotja. Nem teremtette őket Isten, hanem nemzette, szülte, származtak tőle, mint a fény a fényből, mint szellem a szellemből. A szentháromság titka a szeretet csodája: Isten mindenét, teljes létét, egész istenségét nekik ajándékozta, hogy ugyanannak a boldogságnak lehessenek részesei, ami az övé, de amit nem akar zsákmányszerűen egyedül magának tartani...

8. Az egy istenség szentháromságában a szeretet nem nyugszik meg, hanem teremtésre lendül. Legyenek olyanok, akik nincsenek, hogy a boldogságban részesedhessenek. Ezért: „Kezdetben teremté Isten a mennyet és a földet.“ A menny szellemi lények sokasága. Isten a maga szellemi mivoltának megfelelően szellemi lényeket teremtett. Ezek nem istenek, nem őszvalóságok, akik létüket önmagukban bírják, hanem teremtmények, akik teljes egzisztenciájukat Istentől kapják és így tőle függenek, vele és a többi teremtménnyel kapcsolatban vannak. Boldogságra teremtette őket Isten, de boldogságuk nem az abszolút boldogság, hanem

létükkel arányos. Lét és eszmélet kölcsönösen átjárják egymást; öntudatos egzisztencia a személyiség, aki amit fel foghat magába, sajátjának annyit mondhat.

A tökéletes Isten tökéletes létet akar adni teremtményeinek és ezt a szándékát megtetéli azzal, hogy elindítván őket a növekedés, a tökéletesedés útjára, egzisztenciájuk kiteljesedésében, boldogságuk kifejlesztésében nekik maguknak juttat szerepet. Ez a fejlődés. Az öntevékenységet pedig azzal biztosítja, hogy nem kötött pályára helyezi őket, hanem szabad lehetőségeket tárva elébük a teljes boldogság, a tökéletes egzisztencia eszményképének vonását bocsátja rájuk, vagyis önmagát nyilatkoztatja ki, hogy őt a legfőbb Jónak és legnagyobb Értéknek elismerve önmagukat ilyenné teremtsék.

Isten angyalait a végtelen fejlődés, a megistenülés útjára indítja. Hogy ezt megvalósíthassák, időt, teret, lehetőségeket és eszközöket ajándékoz nekik. Ezért teremti a „földet“, a fizikai világmindenség fundamentumát képező őskáoszt, az anyag-erő-idő-tér keret-törvényekkel szabályozott rendszerét, hogy azt egymással közösen birtokolva, használva a szeretet közösségében tevékenykedjenek.

A kinyilatkoztatás megismerteti velünk a teremtés indokain kívül a teremtés technikáját is. Isten ugyanis az egész valóságot önmagában hordozza: „Mert ő benne élünk, mozgunk és vagyunk“ és „ő ad mindennek életet, lehelletet és mindent“ (Ap. esel. 17). Az őskáoszt tehát elgondolásával létesítette és az által tartja fenn, mint ahogy mi magunk is gondolatainkat önmagunkban, a lelkünkben hordozzuk és azok addig és az által léteznek, hogy elgondoljuk őket. Természetesen a teremtmény bármilyen hatalmas lángész legyen is, gondolatait csak akkor teheti mások számára is reálissá, ha beleszövi az Isten által létesített és fenn tartott valóságba, kőbe vési, vászonra festi, zenével, szavakkal, fogalmakkal kifejezi. Isten gondolata azonban maga a valóság, hiszen „Kezdetben vala az Ige“ (logosz, idea) és az Ige vala az Istennél és Isten vala az Ige. Ez kezdetben az Istennél vala! Minden ő általa lett és nála nélkül semmi sem lett, ami lett“ (Jn. 1).

Ebben a belátásban, mint magasabb egységben oldódik fel az idealizmus és reálizmus ellentéte. Mert lényegében véve minden, ami van, idea, mégpedig Isten ideája, azonban ezek a teremtményekre nézve reálisak. Istenben idea és valóság egy és ugyanaz a dolog, tekintve azt, hogy Isten teremtése, létesítése, valósítása a maga szellemiségének tükrében nem más, mint gondolkodás. A teremtmény pedig, aki maga nem egyéb, mint Isten gondolata, önmaga átélt

realitásán keresztül tapasztalja meg az ő kedvéért konkrété realizált isteni gondolatokat.

Ezek a metafizikai elmélkedések nemcsak hatalmas lendülettel fejlődnek (pl. egzisztenciális filozófia), hanem napjainkban már új szint nyernek. A modern fizika világképében az anyag és a létezés, a konkrétum és a valóság elkülönül egymástól és új fogalmi meghatározásokra sűrget. *Eddington* szerint az elektronok, protonok stb. nem egyebek absztrakt szimbolumoknál. *Schrödinger* felfogása szerint az anyag és az energia legkisebb részecskéi nem egyebek, mint az éter szimbolumával jelölt ismeretlen valóságnak egymástól elkülönült rezgései. *B. Russel* az anyagot események sorozata gyanánt fogja fel, *Jeans* pedig a mindenséget gondolatnak tekinti teremője elméjében.

9. Isten az angyalok rendelkezésére bocsátotta az elgondolásával létesített és őskáosznak elnevezett anyag-erő-tér-idő-rendszert. Ennek törvényei, az ú. n. transzcendentális törvények jelölték ki azokat a kereteket, melyeken belül szabad tevékenységüket végezhatték. A modern fizika ennek általában észlelhető megnyilvánulásait a „véletlen” szimbolumával jelzi s tevékenységük eredményét az „alap-elemek” keveredésével jellemzi. Az istenség eszménye vonzotta őket és az őskáosz, mint ahogy a Biblia nevezi: a föld fejlődni, tökéletesedni akarásuknak eszközt, teret és időt adott. Miközben az őskáoszt formálták és alakították, megismerték az anyagot, az erőt, a teret, az időt és a törvényt, melyek nem egyebek Isten gondolatainál és így gyarapodtak az istenismeretben.

A teremtet világ azonban az angyaloknak nemcsak az ismeretszerzéshez, a tudás és az értelem kifejlesztésével adott módot és alkalmat a megistenülésre, hanem az alkotó tevékenység esztétikai lehetőségeivel és a közösségi élet elfogadásával és kiterjesztésével is.

Emberileg szólva az angyalokra a megistenülés végcélja az igazság, a szépség, és a jóság eszményeinek vonzó hatásában jelentkezett. Szóval nem kényszer, hanem a vonzással szemben való szabad állásfoglalás, mely magában hordozza az eszmények, a végcél elfogadásának avagy elvetésének lehetőségeit. Isten teremtményeinek tehát az istenséget nem mint valóságos életformát ajándékozza, hanem öntevékenyen megvalósítható lehetőséget, vagyis a legnagyobbat, a szabad állásfoglalásból fakadó önteremtés boldogságát adja. A teremtmény egyáltalában nem kényszerül létét a megistenülés, az örök fejlődés szolgálatába állítani. De ha öntudatos mérlegelés alapján ezt választja, öröme végtelenné fokozódik. A tökéletesebb léthez való kö-

zeledés örömét kiegészíti a helyes választás felelősségteljes boldog öntudata. És — ez az egyetlen önmegjutalmazása Istennek, ha a teremtmény szabad mérlegelés alapján önként választja végcélja gyanánt a „megistenülést“, akkor beigazolja, hogy ez az abszolút jó és az isteni lét dicsőítésével Istent — ennek a létnek teljességét, birtokosát, forrását dicsőíti meg.

10. Az angyalok végtelenbe torlódó útjából és szabadságából az következik, hogy egyáltalában nem kellett nekik ezt a mindenséget kiformálni. Éppen az jellemzi az őskáoszt, hogy végtelen lehetőségeket nyújtott számukra és így a jelenlegi mindenség csupán csak egy megvalósulás a végtelen nagyszámú lehetőség közül.

A kozmosz kialakulását katasztrófák sorozata jellemzi, igazolva azt, hogy az angyalok nem szeretettől átítatott közösségben haladnak a megistenülés felé. Egy részük elvétele ezt a végcél, megtagadta az eszményeket s létét nem az Isten kedvére való kiteljesítésre használja. Tehát nem dicsőítik, hanem káromolják Istent!

Egyáltalán nem elegendő tehát belátni és elfogadni azt, ami a modern fizika világképéből szinte már önként következik, hogy a fizikai jelenségeket szellemi tényezők kezdeményezik, hanem hovatovább el kell fogadni azt is, hogy ezek a szellemi tényezők meghasonlottak egymással. Az ősidők óta felismert „harc“, meg a vonzás-taszítás, épülés-bomlás stb. egyáltalán nem az anyagnak, az erőnek vagy az „elemeknek“ a tulajdonsága, hanem a mögöttük lévő és azokat birtokoló, céljaik és terveik szerint használó szellemi lényeknek öntudatos és szándékos magatartása! Amikor Jézus „fölkelvén megdorgálá a szeleket és a tengert, és lőn nagy csendesség“ (Mt. 8. 26) nyilvánvalóan nem a vizet (hidrogén és oxigén vegyületét) és nem a levegőt (oxigén, nitrogén stb. keverékét) és nem azok mozgásában megnyilvánuló kinetikai energiákat dorgálta meg, mint a buta kisgyermek, aki megdádázza a tárgyakat, hanem az azokat felkavaró és a hajót felborítani szándékozó gonosz szellemi lényeket.

A fizikai világmindenség kialakulása, az élettelen folyamatok természete csak akkor lesz a maga mivoltában megérthető, ha a természettudományok által megfigyelt és kísérletekkel ellenőrzött megállapításokat a kinyilatkoztatás fényébe állítjuk. A fizikus „véletlene“, a csillagász által észlelt „esély“, a valószínűségi törvényekkel jellemzett „rend“ olyan tételek, amelyek azok előtt lesznek érthetővé, akik elhiszik, hogy Isten „az Ő angyalait szelekké teszi és az Ő szolgáit tűzlángjává“ (Zsid. 1. 7). És hogy a tónak

nyugalomban lévő vize magától éppen úgy nem tud megmozdulni, mint ahogy a hegyek sem mozdulhatnak meg, de olvashatjuk, hogy a Bethesda tava megmozdult, „mert időnként angyal szálla a tóra és felzavará a vizet“ (Jn. 5. k.) Az egész fizikai világmindenség eszköz tehát a szellemi lények birtokában. Ez csupán csak más szavakkal jelenti ki a csillagászok és fizikusok által elismert tényt, hogy „Isten megteremtette az őskáoszt és a véletlen játékának engedte át“. De mennyivel rokonszenvesebben cseng a fülünkben, ha „véletlen“ és „játék“ helyett Isten végtelen jóságára és szeretetére gondolunk, amellyel eszközt, módot, lehetőséget teremt és ajándékoz angyalainak, hogy elindulhassanak és haladhassanak a végtelen fejlődés és tökéletesedés útján.

Az így gondolkozó ember számára érthető és megnyugtató az élettelen világ és az angyalok egymáshoz való viszonya. De azonnal felzaklatóvá válik a kérdés, ha arra a hatalomra és bánásmódra gondolunk, amellyel az élő lényekkel és azok között velünk is rendelkeznek! Ha a fizikai világban való ténykedésük természetesnek, normálisnak tűnik fel (hiszen szűkebb keretek között mi magunk is ugyanazt tesszük), annyira természetellenesnek, abnormisnak érezzük a másikat! Feltoluló gondolataink ezért arra sürgetnek, hogy ide vonatkozó ismereteinket a kinyilatkoztatás fényébe állítsuk és így mérlegeljük az ember helyét a természetben és teremtésének célját és értelmét.

11. Az ember különleges méltósága, hivatástudata annyira lefejtethetlenség az emberi mivoltból, hogy nem lehet fejlődési eredmény: következőképp logikailag tarthatatlan feltevés az is, hogy az ember fokozatosan fejlődött volna ki az állatból. A kevesebből nem lehet többet kivenni, az alacsonyban nem foglaltathatik benne a magasabb.

A Biblia szerint „még semmiféle mezei növény sem vala a földön s még semmiféle mezei fű sem hajtott ki“, mikor az Úr Isten az embert teremté. És az ember már társas lény volt, amikor „formált vala az Úr Isten a földből mindenféle mezei vadat és mindenféle égi madarat“ (I. Móz 2).

Az emberiség a földön a szerves lények legelsője gyanánt jelent meg. Megteremtésének ugyanaz az indító motívuma mint az angyaloké, a szeretet, hogy legyenek, akik örvendezhetnek a létnek és részesei a boldogságnak.

Magát az ember teremtését pedig így gondolhatjuk el. Amikor a szellemi lények vetélkedéséből megszületett a föld, „a kihűlt hamu kis mennyisége“ (Eddington), a „mindenség hideg kísérleti állomása“ (Jeans), monda Isten: „Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra.“

A megteremtett emberiségnek pedig ugyanazt a parancsot adta, mint angyalainak, hogy induljanak el a fejlődés végtelenbe torkolló útjára. „Legyetek szentek, mint ahogy én, a ti Istenetek szent vagyok“ és ezt a parancsot *Krisztus* megerősítette és újból megparancsolta: „legyetek azért ti tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes“ (Mt. 5. 48).

Az emberi fejlődés végcélja tehát a megistenülés. Megismerni Istent és az Ő tökéletes létét eszményképnek fogadni el, teljes szívvel szeretni őt, hozzá iparkodni, hozzá mindjobban hasonlónak válni: ez az emberi lét célja és értelme. A végtelenben lévő cél, végtelen erőfeszítést, örökös lendületet és iparkodást kíván; az emberiség tehát halhatatlanul, eszményi környezetben a „paradicsomban“ kezdte meg pályafutását. Nem volt eszköz, játékszer az angyalok kezében, hanem az istenfiúság állapotában az Isten hasonlóságára teremtettség méltóságának hordozója. Amikor János leborula az angyal előtt, hogy őt imádjá, az monda néki: „Meglásd, ne tedd, mert szolgatársad vagyok néked és a te atyádfiaiak... Az Istent imádd“ (Jel. 22).

Azt is megtudhatjuk a Bibliából, hogy a jó angyalok mindenkor örülnek boldogságunkon, a gonoszak pedig kezdetől fogva gyűlölnek és vesztünkre törnek.

A döntő fordulat a bűneset következtében állott elő. Az emberiség testben és lélekben megromlott, elveszítette a paradicsomot, a zavartalan fejlődés boldog lehetőségét és a Sátán hatalmába került. „Ember által van a halál“ (I. Kor. 15). Átkozott lett a föld, a teremtettség világ hiábavalóság alá vettetett (Róm. 8. 20) és elveszítette az emberiség istenfiúságát. „Monda ezért Jézus: Ha az Isten volna a ti atyátok, szeretnétek engem... Ti az ördög atyától valók vagytok, és a ti atyátok kívánságait akarjátok teljesíteni...“ (Jn. 8. 42).

A való helyzet felismeréséhez nem kell egyéb, mint elfogadni a kijelentést, amely szerint Isten az emberiséget az összes élőlények közül legelsőnek teremtette meg, kedvükért a földet paradicsommá tette, a végtelenbe torkoló fejlődés színterévé. És az ember a test-szellem-lélek működésbeli egysége lévén, képes is volt hivatásának teljesítésére. Nem volt betegség, halál, öregség, mert „látá Isten, hogy minden, amit teremtett, ime igen jó“ (I. Móz. 1. 31), következőképpen a halandóság, betegség, létért való küzdelem stb. átka alá vetett állat- és növényvilág még semmiképpen sem létezhetett. Az a tragédia, amit a Biblia bűnesetnek nevez, az istenfiúság állapotában lévő emberiség paradicsomi korszakában következett be és általa került az emberiség a

szellemi lények hatalmába és vált az élettelen világhoz hasonlóan eszközzé a kezükben.

12. Az egész állat- és növényvilágot Isten a bűneset után a megromlott ember képére és hasonlóságára teremtette! Ennek belátásához nem kell egyéb, mint a helyes emberfogalom felvázolása, mely nem az ember külső formáját, hanem benső szerkezetét veszi alapul. Nem a kéz és láb formája tesz bennünket emberré, hanem a test-szellem-lélek működésbeli egysége. „És formálta vala az Úr Isten az embert a földnek porából (1.) és lehellett vala az ő orrába életnek lehelletét (2.). Így lőn az ember élő lélekke (3.) (I. Móz. 2. 7). Az ember három elem (1) test, (2) szellem, (3) lélek működésbeli egysége.

Amint tehát az emberi fejlődést emberi fejlődésnek tartjuk és nem mondjuk, hogy mielőtt megszülettem volna, anyám méhében amoeba (differenciátlan alakú, megtermékenyített petesejt), azután puhatestű állat, hal, borbú és majom voltam és csak fokozatosan „fejlődtem“ emberré, szintúgy az egész emberi nem törzsfejlődését is emberi sorsnak kell tekinteni és teljesen értelmetlen dolog az állatból való leszármazásról beszélni. Kétségtelen ugyanis, hogy a paradicsomi emberiség teste nem a mai átok alatt lévő testhez hasonlított, hanem olyan életműszer, amely „jó volt“, tehát teljesen alkalmas a végtelen fejlődés halhatatlan életére! Halál és születés, merev és kötött formák csak az átok alá került és a paradicsomból kiűzött emberiség sorsának jellegzetességei és hogy a szellemi lények hatalmába kerülttség könnyebben legyen elviselhető, ezért teremtette Isten a megromlott ember képére és hasonlatosságára az állat- és növényvilágot!

Amíg a fizikai világmindenség teljesen a szellemi lények rendelkezésére áll, addig az élőlények, csak a bűneset által kerültek hatalmuk alá. Az egyik tehát normálisan, a másik abnormis módon, büntetésképpen. A szellemi lények azonban jó és rossz, szép és csunya ideákat nemcsak a testen ábrázolják ki, hanem az emberiség történelmében is. A könny és vértenger nemcsak az emberek ostobaságából és gonoszságából táplálkozik, hanem a Sátánnak és gonosz angyalainak pokoli ötleteiből. Mert az a céljuk, hogy elhordozhatatlan terheket rakjanak ránk és kétségbeesésbe döntsenek. Mint amikor „megveré Jóbot undok fekélyvel talpától fogva a feje tetejéig és vőn egy cserepet, hogy azzal vakarja magát és így ül vala a hamu közepette“ — sátáni indításra szólott hozzá az ő felesége, tömören fejezve ki a Sátán világuralmának programját: „Erősen állasz-e meg

mindíg a te feddhetetlenségében? Átkozd meg az Istent és halj meg!" (Jób. 2.)

A föld, „a kihűlt hamu kis mennyisége” a világmindenség félreeső parányi bolygója szellemi értelemben a világmindenség középpontja. Mert itt él az ember, aki nemcsak öncélú sorsának formálója, hanem a szellemi lények párviadalának, a világ kezdete óta folyó mérkőzésének döntő bírója.

Már megjelenése is igazolás és ítélet volt! Mert a mi teremtésünk előtt az angyalok, akik letértek a megistenülés útajáról, még nem bélyegeztettek meg. Igaz, hogy felfedezték a szép helyett a csúnyát, az igazság helyett a hazugságot, a rend helyett a zavart és a szeretet helyett a gyűlölködést, de ezzel még csupán csak elméletben romlottak meg. De amikor az ember ellen törtek, aki organikus mivoltánál fogva belülről élheti át az életet, alkalmuk nyílt a rossz gyakorlati keresztülvitelére. Igaz, hogy közvetlenül nem árthattak az istenfiúság állapotában lévőnek, de amikor ravasz fondorlattal megkísértették és megrontották, sátánná torzultak, aki embergyilkos és a hazugság atyja. És azóta szüntelenül folyik a jó és a rossz harca. Ez a mérkőzés ideköti a szellemi lények sokaságát erre a parányi kis bolygóra, ahol nemcsak holt anyagon ábrázolhatják ki ideáikat, hanem élő testet, magasba lendülő szárnyat virágillatot, marcangoló karmot, éles fogakat formálhatnak ki, sőt eszméiket emberi lélekbe sugallva, a könny és mosoly, az átok és imádság szimfóniáját szövögetik.

(Budapest.)

Dr. Reök Iván.